

ЧЛАНЦИ

Др Богумил Храбак

КАТОЛИЧКИ АРБАНАСИ ЗА ВРЕМЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ (1875—1878)

Херцеговачки и босански устанак и тзв. источна криза са ратовима које је изазвала представља националноослободилачку борбу већине балканских народа, без обзира на учешће и неких великих сила и остваривање њихових освајачких циљева. Док су, према Лењину, „национални“ ратови у Западној Европи закључени француско-пруским ратом, ти ратови и даље постоје за народе на нижем ступњу социјално-економског развитака, тј. за народе југоисточне и источне Европе; за Лењина је чак и први светски рат за Србе био „национални“, тј. рат за национално ослобођење и уједињење.¹

Кад је реч о Арбанасима, треба рећи да највећи део арбанашког народа (70%), арбанашки муслимани не само што нису за време тзв. источне кризе поставили питање свога националног ослобођења испод османлијског ига, него су се заједно са Турцима борили против свих других балканских народа који су настојали да се турског ропства реше. Некад, у XVI веку, кад су Арбанаси великом већином били још хришћани, они су представљали кичму отпора балканских народа азијатским освајачима. Ствари су се у међувремену промениле, преласком већине народне масе на ислам и са насељавањем на територије суседних народа. Без обзира на готово сталне побуне међу Арбанасима, побуне које нису имале карактер националноослободилачких устанака, и без обзира на сепаратистичке тежње крупних арбанашких феудалаца, муслимански Арбанаси су били главни ослонац османлијске власти у средишњем и западном делу Балканског полуострва. За време ратова које је тзв. источна криза 1875—78. изазвала управо више него икад раније поклопили су се и идентификовали интереси водећих снага арбанашког народа са интересима Порте да сачува своју освајачку власт у балканским земљама. Водеће друштвено-политичке снаге међу Арбанасима биле су тада још увек муслиманске феудалне снаге, повезане са Турцима, и заинтересоване за обезбеђење простора за даљу класну и демографску експанзију.

¹ О томе види: Б. Храбак — Д. Јанковић, *Србија 1918*, Београд 1968, 10—15.

Због тога се десило да су Арбанаси у маси били доста равнодушни у првом рату Срба и Црногораца против Порте, па и за аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине, али кад су стављени на дневни ред Санџак, делови Србије и Црне Горе ван тадашњих кнежевина, Македонија, јужни Епир (све до Превете), муслимански Арбанаси, на челу са својим агама и беговима, борили су се најогорченије, сматрајући рат борбом за очување територија које су сматрали својим.²

За разлику од Арбанаса муслимана, Арбанаси хришћани, посебно католици на северу Албаније, као и сви други балкански народи, показали су жељу да се ослободе османлијске власти.

Поменуто чињеница не само што је готово потпуно непозната историографијама балканских земаља него се и у савременој албанској науци то питање не поставља јасно и одређено: говори се о мирдитском устанку, али се из жеље да се омогући јединство третирања свих Арбанаса пренебрегава чињеница о различитим интересима Арбанаса различитих вероисповести. Овај рад написан је на основу објављене грађе и необрађене архивске документације француске, српске и црногорске. Значајан и врло обиман аустријски архивски материјал, због ограниченог обима овог рада и због посебних интереса Аустро-Угарске у читавом овом питању, резервисан је за каснију обраду.

1. — Отпор североарбанашких племена централизацији и другим мерама Порте у годинама које су претходиле кризи

Подаци о броју и племенској организацији католичких Арбанаса 70-их година XIX века не постоје. Најтачнији и временски најближи су подаци добијени пописом извршеним за време аустроугарске окупације у првом светском рату. Према поменутом попису, племенске организације ограничене су на северну Албанију, до реке Шкумбе. Племена се издвајају у 65 засебних барјака, под својим племенским главарима, и само мањи број племена живео је скупа, у неколико заједничких племенских области, док су остали живели засебно. Племена су насељавала простор од 8.000 km², на којој територији је становало 162.286 племеника, 911 других Арбанаса, 686 Цигана и 191 припадник других народности. У високом планинском пределу северозападно од Мирдита живела су сиромашна католичка племена у селима разбијеног типа. На пасиштима њихових планина летовало је око 5.000 полуномадских (тачније: бисесилних) сточара, који су се зими са стадима спуштали у приморје између река Бојане и Маће. У области нижих планина, на се-

² У том смислу види: Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арнаутски покрети у XIX веку*. Покрет Арнаута за време српско-турских ратова 1876. и 1877—1878. године, Београд 1905, 6.

вероистоку, преко Дрима, у Матји и уопште у јужном делу заокруженог подручја, живели су муслимани у збијеним селима, на плоднијем земљишту и са бољим кућама. Племенима су управљале племенске старешине на основу обичајног права, водећи као војни заповедници своје племенике у рат.¹

Почетком 70-их година XIX века Порта је поново у целој држави водила политику централизације, која се у католичким племенима северне Албаније испољавала као тежња да се поново (после периода 30-их година XIX stoleћа) гуши вековна племенска аутономија. Мада је заштитница католичких брђана, Аустрија (која је управо после француског пораза код Седана у великој мери заменила раније искључиви утицај Француске) радила на смиривању и пасивизацији католика Арбанаса, ипак су се јављали покрети који су били усмерени против поменутих Портиних настојања. Године 1871. побунили су се Краснићи, али је побуна брзо ликвидирана, јер није наишла на подршку у другим племенима. Јула исте године избила је буна и у Скадру, као реакција на жељу скадарског валије да разоружа становништво поменутога града. Тек што је револт угушен, исто настојање османлијских власти наишло је, августа 1871, на оружани одговор у Хотима, главном племену Скадарске Малесије. Тај отпор скршен је у крви; погубљењем око 170 хотских племеника.² Управо тада јављају се код тих брђана иницијативе за сарадњу са Србијом. Марта месеца 1873. Хоти су се обратили Министарству иностраних дела у Београду, говорећи у име своје и у име целе Малесије.³ Јануара исте 1873. године скадарски валија Шефћет-паша насрнуо је на знатне самоуправне повластице Мирдита. Он је тада лишио слободе њиховог малолетног старешину, Пренка Боб Доду, и отпратио га у Цариград, тобож на школовање а у ствари у неку врсту прогонства. На његово место довео је Турцима оданог Хајдара Белегуа. Да би скршио противљење Мирдита, валија је октобра 1873. затворио северноарбанашке тргове, без којих племена нису могла опстати. Настало је бежање Мирдита и припадника других племена у Црну Гору, а многе угледније људе похапсиле су турске власти. Те мере узнемириле су велике силе, посебно Аустро-Угарску, која се бојала да ће католички Арбанаси потпасти под утицај Србије и Црне Горе. Посредовањем Беча, а и са погибијом Шефћет-паше (у несрећном случају), притисак Порте на хришћанска племена северне Албаније је ослабио, те су Мирдита задржали аутономна права.⁴

¹ F. Seiner, *Die Gliederung der albanische Stämme*, Graz 1922.

² М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876*, Цетиње, 1950, 33—5.

³ *Косово некад и данас*, Београд 1973, 154 (Х. Калешин).

⁴ М. Вукчевић, н.д., 35—37. — Види и: Б. Стојанчевић, *Политика Србије према Албанији у 19. веку*, Зборник за друштвене науке Матице српске, св. 49, Нови Сад 1968, 5—7, и 19—21; Ч. Попов, *Француска и Србија 1871—1878*, Београд 1974, 64.

Кад је реч о везама Мирдита са Црном Гором, треба рећи да су везе Биб Дода-паше и књаза Николе биле живе и пријатељске, па је црногорски агент у Скадру, Перо Пејовић, често ишао у Орош, мирдитско главно место. Чак су и француском конзулу у Скадру (1869) та договарања била зазорна. И после смрти Биб Доде (1869) односи Мирдита и Црне Горе одржавани су и даље.⁵ Најважнији канал преко кога су се односи са Црном Гором одржавали био је један од значајнијих мирдитских првака, капетан Кољ, блиски рођак Биба и Пренка Доде, чији се син Пренк (Примус) и школовао на Цетињу, од пролећа 1873. Кад је настала истрага поводом подгоричког покоља (1874) капетан Кољ је у пратњи свог синовца и десетак својих племеника добегао у Црну Гору. Нешто касније (августа 1875) дошло је на Цетиње и једно посланство племена Краснића. Наметнути Хајдар Белегу није смео ни да привири у Мирдитију, него је придобио за себе Дода Гегу из Ороша, именовавши га за капетана (буљубашу). Гега је поставио себи одане људе за плаћене жандарме (заптије) и трудио се да прошири круг Портиних присталица у племену. Други тараф („странку“) сачињавали су капетан Ђон (са око 200 присталица), стриц Пренка Доде, који није био приврженик књаза Николе, и капетан Кољ (са око 80 следбеника), који се држао Црне Горе. Трећа и највећа група окупила се око Пренкове мајке, која је живела у Скадру, и која се после француско-пруског рата налазила под јаким утицајем Аустро-Угарске и у сталном контакту с њеним консулом у Скадру Васићем, преко кога је примала сталну пензију. Удовица Биб Доде била је против црногорског мешања у мирдитске ствари, тврдећи да ако би Црногорци покушали натурити као племенског старешину Пренка, свог питомца, да би Мирдита против њих повукли и друга католичка племена. Узбуђење Мирдита због Портиног утврђивања у њиховом племену током 1875. године ипак је ишло у прилог Црној Гори. Било их је који су већ тада изјављивали да би у случају рата подигли устанак и заузели скадарску тврђаву.⁶

⁵ М. Вукчевић, н.д., 33—34. — Биб Дода, који је успоставио додире са Београдом још 1844—46, управо преко Србије променио је своје некад непријатељско држање према цетињском двору (В. Стојановић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971, 288 и 293—94). — Укупан преглед односа Србије и Црне Горе са Арбанасима током XIX века дао је В. Вучковић у *Енциклопедији Југославије* (I, Загреб 1955, 156—57).

⁶ М. Вукчевић, н.д., 89—91; *Historia e popullit shqiptar II*, Prishtinë 1968, 109. — Капетан (буљубаша) био је племеник кога је именовоо скадарски паша, а чији је задатак био да представља интересе племена пред вилајетом. Мирдитске буљубаше су столовале у Скадру. Некад су били наследни и са више овлашћења, но њихово право наслеђа укинуо је велики везир Решид паша 1831/32. године, наметнувши племенима турске чиновнике за буљубаше. Од средине XIX столећа именоване тог капетана могло се обавити тек уз сагласност племена и старешина села (В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 291—92).

Године 1874. Дукађинска Малесија је поразила две турске војне експедиције. Неуспех су доживела нова настојања да се ту успостави државна контрола преко капетана (буљубаша) комисије Џибали. Малисори изнад Скадра као и они око Ђаковице и од Дебра оружјем су протерали јединице послате од Порте да се изграде утврђења (блок-хаузи) која би служила као упоришта за увођење малих посада.⁷

Када се огласила тзв. невесињска пушка (јула 1875), иако је Херцеговина прилично удаљена од Мирдитије па и Малесије, ипак је устанак посебно деловао на хришћане у северној Албанији. Углед турских власти у њиховим очима сасвим је опао. У то време дошло је у Матји до побуне зато што су власти желеле да обнове утврђење Мал. Баш у то време вратио се у Мирдитију Пренк Коља, питомац књаза Николе, те се могла јавити сумња да је тај долазак у вези с избијањем устанка у Херцеговини, чији пример католички Арбанаси ипак нису следили. У то време Арбанаси су избегавали да иду у турску војску, повећао се број хајдука, а северније побунили су се Васојевићи.⁸ Књаз Никола у својим мемоарима тврди да је Мирдите придобио управо 1875. године, предвиђајући рат с Турцима. При повратку младог Пренка је на Цетиње допратио његов отац Кољ.⁹

Док су се католички брђани у политичкој дефанзиви борили да сачувају своју племенску самоуправу, у Италији па и међу скадарским родољубима припремао се офанзивни покрет за измену постојећег стања. Још 1862. године, уз помоћ италијанске владе, основан је у Палерму »Comitato Greco-Slavo-Albanese«, који је радио на томе да покрене Арбанасе, Грке и Словене и повеже их са италијанском политиком на Балкану. Европски листови су још 1868. године писали о присуству италијанских официра у Албанији и о пропаганди међу Мирдитима, о црногорској књегини Даринки која је склона Италији и слично.¹⁰

Кад је у лето 1876. избио црногорско-турски рат прашка *Политика* је објавила значајан чланак о Мирдитима свог бечког дописника. Смрђу Биба Доде, који је успео да сједини сва мирдитска племена и да се узвиси у полунезависног кнеза, поново се распао мирдитски савез племена, што је омогућило Турцима да младог Пренка одведу у Цариград. Поводећи се за наводима једног српског првака из Војводине, који је на Цетињу

⁷ *Historia e popullit shqiptar* II, 109.

⁸ М. Вукчевић, н.д., 120—22; И. Г. Сенкевич, *Албанци в период восточног кризиса (1875—1881)*, Москва 1965, 66—67. — О Ђерђу Пренку на Цетињу види: *Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића*, св. XIX, Београд 1895, 64.

⁹ *Целокупна дјела Николе I Петровића Његоша*, књ. V, Цетиње 1969. (у даљем тексту: Никола I, Мемоари), 498.

¹⁰ P. Chiara, *L'Albania, Palermo 1869*, 166—67. — О књегини Даринки види: Д. Вујовић, *Књегиниња Даринка, Цетиње 1968*.

разговарао са младим Пренком (али не сином Додовим, него Кољиним), чланкописац је навео како је Пренк пребегео у Црну Гору и како ће повести своје племенике против Османлија, а не за њихов рачун на Црногорце. Према обавештењима чланкописца (добијеним свакако од Чеха у аустроугарској дипломатији) пре избијања црногорско-турског рата у Мирдитији је одржана једна скупштина представника неких северноарбанашких племена, на којој су се Кучи — Дрекаловићи и Клименти изјаснили за борбу против Порте, а за савез са Црном Гором. Ова је, наводно, обећала, ако победи у рату, да ће политички помоћи проглашење Пренка Доде за независног католичког кнеза. Вест о овом обећању ширила се од уста до уста, изазивајући одушевљење, опасно по Турке.¹¹

Неки родољуби у Скадру проценили су 1876. годину као повољну за један општи арбанашки устанак, како би се Порта присилила да призна стварање једне аутономне арбанашке кнежевине под султановим суверенитетом. Скадарска група ступила је у везу с једним одбором Арбреша (италијанских Арбанаса давно досељених) у Козенци, који се, пак, повезао са револуционарним демократским круговима у Италији. Најпре је основана „Лига за ослобођење и братство народа словенско-јелинског полуострва“, са седиштем у Милану, а с њеном акцијом био је повезан и посебан Италско-арбанашки одбор за ослобођење источних Арбанаса“ (тј. Арбанаса на Балкану). Оба ова комитета показала су нарочиту активност у другој половини 1876. године; настојали су да дају подстрека да се уједине „снаге за ослобођење Албаније, пружајући руку браћи Словенима против заједничког угњетача“, како је речено у једној декларацији.¹²

Код северноарбанашких племена пре отварања тзв. источне кризе постојала је свест о заједничком пореклу, народносној припадности и интересима, који су се изградили користећи не само племенске везе (које увек јаче утичу на солидарност и заједништво, него што се они ван племена могу наћи на истој позицији) него и заједничку вероисповест а исто и једнак положај према муслиманским господарима.¹³

Према томе, уочи црногорско-турског рата католици северне Албаније већ су се налазили у конфликту с Портом, не због својих, ипак слабих и повремених контаката са цетињским двором, него због тежње средишне државне власти да због опште модернизације и унификације државе уништи самоуправе католичких племена.

¹¹ *Politika* (Прага), августа 1876. (цитирано према новосадској *Застави* 13/25. VIII 1876, 1—2.

¹² B. Stulli, *Albansko pitanje*, Рад ЈАЗУ 318, Загреб 297; *Historia e popullit shqiptar* II, 112—3.

¹³ У том смислу: Ј. Хаџи-Васиљевић, Арнаутски покрети, 11; *Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића*, св. XIX, 62 (језик), 63 (свест скадарских трговаца), 66 (народност).

II. — Мирдити и друга племена северне Албаније према првом црногорско-турском рату 1876. године

Католичка племена северне Албаније могла су се у погледу својих односа према Црној Гори, као ратујућој држави, поделити у три групе. Погранична племена према Кучима и Васојевићима (Клименти, Хоти, Шкрељи, Кастрати), без обзира на извесно повезивање са Цетињем и на изражену симпатију према Црној Гори, били су изложени готово сталним распрамама с ова два јака православна племена иза којих су се налазили Црногорци. Због тога су та, иначе сиромашнија погранична племена морала да се бране од црногорске војске и упада цетињских савезника Куча и Васојевића. Мања племена која су заузимала средишњи и источни положај северног дела племенске зоне била су равнодушна према Црној Гори, а било је момената кад су била спремна и да против црногорске војске ратују али да на Цетиње шаљу своје делегате. Већа и богатија племена јужног дела племенске зоне, на пример Мирдити, Пулати, Љешка Малесија, богатији и збијенији а далеко од црногорских удара, због својих односа са Турцима, показивали су симпатије и спремност на сарадњу и савезништво са Црном Гором. Мирдити и скадарски Малесори, иначе, нису били пријатељи.

Двадесет првога марта 1876. девет мирдитских главара дошло је у Скадар валији Ахмед-Хамзи-паши, молећи да им се млади кнез врати из конфинације и да га Порта постави за њиховог старешину, односно за мирдитског кајмакама. Знајући да се ствар не може решити у Скадру, ти прваци тада нису ни тражили интервенцију страних конзула у Скадру.¹ Поред њих нашли су се у Скадру и представници других северноарбанашких племена, позвани да се тобож дође до споразума око ублажавања крвне освете; држани су у Скадру два месеца да би се утицало на њихово расположење према турским властима.² Према аустроугарској обавештајној служби, књаз Никола је наговорио Мирдите да пошаљу поменуту депутацију у Скадар. Црногорски владар желео је да појача свој утицај у Мирдитији, чувши свакако да се с пролећа спрема покрет у тој области. Тај корак књаза Николе веома је заинтересовао аустроугарску дипломатију, с обзиром да ранији односи између Цетиња и Мирдита нису били најсрданији. Књазу Николи је свакако главни циљ био у томе да у евентуалном рату Мирдити не крену заједно с Турцима.³

Дотадашња заштитница католика у Отоманском царству, француска влада је, задржавајући и даље посебне симпатије за

¹ Archives diplomatiques du Ministère des affaires étrangères (у даљем тексту: ADMAE), Correspondance politique 1871 à 1896 (у даљем тексту: CP).

² ADMAE, CP, vol. XX, ф. 136, Колона Чекалди (даље: CC) из Скадра 10. јуна 1976, са бр. 112.

³ М. Вукчевић, н.д., 239—40.

Мирдите, била мишљења да би са становишта Порте било мудро кад би на помирљив начин покушала да поврати раније поверење, које је било уздрмано због поступака државне управе. Ипак, у париском Министарству спољних послова сматрало се да ће бити довољно да француски амбасадор у Цариграду (Bourgoing) саветује Порти разумно држање. Због тога је скадарском конзулу саветовано да, у оквиру иначе слободне акције, прихвати Боургоанова упутства.⁴

Током априла 1876. настављени су разговори између мирдитских главара и скадарског намесника, и у њима је турска страна показала уздржљивост и настојање да се некако задовоље племеници. Ипак, оно се није изражавало на тај начин да се Пренк Дода врати у завичај, него се говорило о замени наметнутог Хајдар-аге капетаном Ђоном Додом, који је већ управљао мирдитским подручјем, саобразно старим обичајима и који би, на неки начин, чувао старешинско место свом синовцу. Због кршења привилегија последњих година, Порта се у пролеће 1876. плашила да би се хришћанска племена могла повезати са непријатељима у случају рата, посебно са Црном Гором. Због тога је валија Ахмед Хамди-паша и позвао горштаке Климената, Хота, Шкреља, Шоша и других, обећавајући им пушке нових модела и другу помоћ. Та обећања, међутим, нису имала ефекта, јер су, посебно Клименти, тако били нерасположени према Порти да се могло закључити да би у рату који се очекивао могли следити упутства књаза Николе. Сматрало се да обнова непријатељстава у Херцеговини не би могла да прође без одраза на стање у северној Албанији, јер је општа ситуација била лоша, а Хамди-паша је сматран административцем средњих способности. Са реформама се ту није озбиљно ни почело. Полиција је и даље остајала у рукама муслимана фанатика, а њен шеф Одо-беј хапсио је преступнике само ако су били хришћани, док је остављао на миру чак и убице, ако се знало да су муслимани. Уосталом, и жандарми, који нису примили плату за 18 месеци, и сами нису представљали елеменат реда. Од војника највеће незадовољство показивале су трупе у Подгорици, неизмирене у погледу припадљивости за 16 месеци. Пошто су се жалили и на недостатак доброг одела, постојала је бојазан да не почну обијати дућане.⁵

Видећи да су се мирдитски прваци заинтересовали за измену капетана, валија је одлучио да устукне за корак, па да место компромитованог Хајдар-аге у Орошу намести каквог другог муслимана, те да, повлађујући појединцима, раздвоји мирдитске старешине. Капетану Ђону је саопштено да више не би требало говорити о повратку младог Доде. Изгледало је да ће мирдитски прваци, због своје повезаности са Скадром, при-

⁴ ADMAE, CP, vol. XX, 71—72', војвода Decazes конзулу у Скадру из Версаја 9. априла 1876, са бр. 2.

⁵ Исто, 75—76, СС, из Скадра 15. IV 1876.

стати да се покоре валијиним тежњама, али да ће живаљ у планини и даље истрајати у свом држању и да ће о томе дати доказа при првој незгоди за Порту.⁶

Лошу ставку у општем незавидном положају северне Албаније у пролеће 1876. представљао је фанатизован муслимански башибозук скадарског, па и битољског вилајета. Представљајући реалну опасност, тај „тврди елеменат“ могао је обезвредити целокупан напор Турске да некако учврсти свој утицај међу хришћанским брђанима, што је тада било од посебног значаја, јер се рат са Црном Гором претпостављао као могућан. Француски конзул у Скадру сматрао је да околности налажу да се на арбанашку обалу доведу поморске снаге европских држава.⁷

Уверивши се да валија води дволичну игру, 20 мирдитских првака (међу којима капетани Ђон и Марко, свештеник дон Антонио, седам чланова мирдитског меџлиса, пет барјактара и три јузбаше) су 2/14. маја предали у Скадру молбу за Порту. У њој су изнели како је после смрти Биба Доде настало нередовно стање у њиховом племенском савезу, како именовани кајмаками нису дорасли дужности и нису познавали локалне обичаје и законе, па је цела њихова земља доведена у жалостан положај; народ захтева да се Бибов син врати у родну кућу, и то као њихов старешина.⁸ Иначе, од свог довођења у Цариград млади Дода је примао од француске амбасаде у Цариграду пристојну месечну потпору.⁹ Толико инсистирање Мирдита да им се врати наследни старешина било је у ствари закукуљено парирање Портиној тежњи да се угуше њихове самоуправне повластице.

После два месеца задржавања у Скадру мирдитски прваци су 6. јула 1876. враћени кућама. Саопштено им је да су у случају рата, тј. на три топовска пуцња са скадарске тврђаве, дужни да се јаве са својим одредима у Скадру или Подгорици. Француски конзул налазио је да је учешће Мирдита у рату врло неизвесно због тога што су они једнодушно захтевали да им се најпре врати син Биба Доде. Хамди-паша је, истина, смењено Хајдар-агу, али је послао Рашид-пашу, скадарског коленивића (родом од бегова из Бушата). Рашид-бег је са мирдитским главарима отишао да се представи народу.¹⁰

Питање о односу муслимана и хришћана у северној Албанији поново се постављало управо зато што се очекивао рат. Повлашћујући и даље муслимане, валија и војни заповедник

⁶ Исто, 87—90, СС из Скадра, 24. IV 1876. са бр. 103.

⁷ Исто, 110, СС из Скадра 9. VI 1876, са бр. 104.

⁸ Исто, 119—20, прилог писму СС из Скадра 26. VI 1876, са бр. 107.

⁹ Као бел. 6/II; Исто, 124—4', упутства Париза Чекалдију, из Версаја 16. V 1876, са бр. 3.

¹⁰ Исто, 136—6', СС из Скадра 16. VI 1876, са бр. 112.

Ахмед Хамди-паша су чак и од скадарских католика тражили да учествују у ратним операцијама. Због таквих ставова конзули у Скадру извршили су код намесника демарш. Овај је одмах сазвао представнике скадарских католика и објаснио им да је војна обавеза њихове сабраће затражена да би се изразила њихова равноправност са муслиманима; они који не би хтели да приме оружје, — могли би да остану код својих кућа.¹¹

Крајем јуна, поред 14 батаљона пешадије и пет батерија топова, рачунало се са следећим борцима из редова брђана: Мирдители (католици) — 2.500, Кучи Дрекаловићи (православни) — 900, Кучка Крајина (већина католика и нешто православних и муслимана) — 700, Шаља — Топлана — Шоши — Кири — Пулати (католици) — 700, Липоти (католици) — 400, Клименти (католици) — 500, Груда (2/3 католици, 1/3 муслимани) — 450, Кастрати (готово искључиво католици) — 400, Шкрељи (без мало сви католици) — 400, Речи-Љуљо (3/4 католици, 1/4 муслимани) — 400, Копљик — Гриша — Риоли — Бизанит (муслимани) — 350, Шљаку — Темали (католици) — 350, Песрипа (без мало сви муслимани) — 400, Анамалит (скоро сви муслимани) — 500, Барбалуши и Бушати (2/3 муслимани, 1/3 католици) — 350, Љеш са планинама (готово сви католици) — 500, Дукађин, Пуља, Мализи (пола католици, пола муслимани) — 500, Крајина, западни део Скадарског језера (сви муслимани) — 600, Шестан, Мурија, Џелса (католици и православни) — 2.500, зетска равница и Подгорица (2/3 православни, 1/3 муслимани) — 700, контингенти из Улциња и Драча (готово једино муслимани) — 1800. Сви ти одреди давали би 13.000 пушака, тј. знатно више него што је тада у северној Албанији било регуларне турске војске. Француски конзул у Скадру је још 30. јуна тврдио да од овога броја треба одбити: а) Мирдите, који не желе да наступе, док на дому не буду имали свог наследног старешину; б) Куче — који ће се на први пуцањ, ако не и пре, прикључити Црној Гори, чијим су се саставним делом сматрали; с) православне са зетске низије и од Подгорице, чији су се интереси поклапали са тежњама њихове сабраће из Црне Горе. Према томе, од тих 13.000 пушака мобилисаних нерегуларних јединица требало је одбити и до 5.000. Од осталих валија је за борбу могао стварно рачунати са 2,500—2.800 бораца, јер би остали дошли само да приме таин (војничко следовање).¹² Карактеристично је да се међу страним конзулима сматрало да ће од католика одмах и јавно од борбе одустати сами Мирдители.

Да како-тако смири Мирдите, валија је 6. јула увече одлучио да од Порте телефонски тражи да се Пренк Дода упути у Албанију. Десетог јула млади Дода је пуштен из конфина-

¹¹ Исто, 146—49' и 150—53', СС из Скадра 20. и 27. VI 1876, са бр. 114 и 115.

¹² Исто, 157—60, СС из Скадра 30. VI 1876, са бр. 116.

ције. То ослобођење је схваћено као изнуђено, да би се могло рачунати са 2.500 мирдитских пушака.¹³

Брђани су били незадовољни и зато што нису примили савремено оружје које им је било обећано од стране Ахмед Хамди-паше. Због тога се око 10. јула вратио кућама један део Хота. Клименти, угрожени од Васојевића, затражили су помоћ и валија им је (11. јула) упутио одред из Шкреља, који је, иначе, мислио да употреби другде.¹⁴

Стране новинске агенције доносиле су вести и о северно-арбанашким племенима. Валија је обавестио јавност (према писању агенције »Навасе«) да се 1,500 Мирдита придружило турској војсци и да наступа против Црне Горе. О Хотима јављено је да, као башибозук, ратују уз редифске јединице на сектору Подгорице.¹⁵ Прашка *Политика* донела је једну подстицајну али нетачну вест да је један део Мирдита још у почетку војевања пристао уз Црногорце. „Са плашљивошћу — стајало је у допису — чекало се у Цариграду да се мирдитске поглавице реше, јер њихово пристајање уз Црну Гору значило би губитак Албаније“.¹⁶

Глас Црногорца, описујући бој поврх Подгорице, на Дољане (27. маја/8. јуна), забележио је да је 5—6 хиљада Малисора, тј. католичких и муслиманских брђана, ударило у саму зору са јужне стране, од Албаније, по споразуму са низагом из Подгорице. Нешто касније Малисори су били разбијени и отерани до Какарицке горе, с друге стране Подгорице, према Хотима. Губитака је било много — 200 мртвих и двапут више рањених. У опису борбе у Кучима 16/28. јула нису помињани Малисори.¹⁷ У боју на Кучима 2/14. августа специјални дописник *Заставе* забележио је 45 Малисора које је једном у зору заробио Марко Миљанов.¹⁸ У целини узевши, у борбама против Црне Горе у рату 1876. узело је учешћа више Арбанаса него против Србије. То

¹³ Исто, 161, 167'—8, 172, 175, СС из Скадра 3. VII, 7. VII, 11. VII и 12. VII 1876. — О одласку Пренка из Цариграда: АДМАЕ, СР, Turquie, t. 405, f. 268—8' Бургоан 2. VIII 1876, актом бр. 122. — Париз се потпуно слагао са Бургоановим упутствима од 24. јула скадарском конзулу у погледу става према Пренку (Исто, 317 од 11. августа 1876, Париз Бургоану). — Дванаестог јула француски конзул у Скадру смаграо је да Турци могу рачунати са 3.000 бораца међу нерегуларним трупима (Исто, 175, СС из Скадра 12. јула 1876, телеграм бр. 4).

¹⁴ АДМАЕ, СР, vol. XX, ф. 174', СС из Скадра 11. јула 1876, са бр. 118. — Малисори су релативно били добро наоружани, савременим остратушама (Рат 1876 Црне Горе са Турском. *Мемоари* војводе Гавра Вуковића, Цетиње 1929, 49; Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 31).

¹⁵ *Le Monde* 8. јул 1876, 2; 13. јул 1876, 1.

¹⁶ *Застава* (Нови Сад) 13/25. август 1878, 1. — Мишљење да су Арбанаси крајем августа претили Скадру: С. Гопчевић, н.д., 126, 139 (због задржавања Пренка Доде у Скадру).

¹⁷ *Глас Црногорца* 5. јул 1876, 2; 19. јул 1876, уводник; *Застава* 13/25. јул 1876, 1; Никола I, *Мемоари*, 369—70; Гопчевић, н.д., 119, 121, 106.

¹⁸ *Застава* 17/29. август 1876, 1; *Le Monde* 24. август 1876, 2; С. Гопчевић, н.д., 125 (19. августа 1876).

се сматрало природним, јер су на великом делу црногорске границе живели Арбанаси, као што се држало да ће с католицима бити лакше него са муслиманима.¹⁹

Тринаестога јула 1876. конзули у Скадру забележили су присуство три црногорска емисара у Орошу, у средишту Мирдитије. Они су одсели у кући капетана Коља, већ зато што је један од емисара био Кољин син, дотад на школовању, па у војсци књаза Николе. Они мирдитски главари који су желели да одрже коректан однос према Турцима о томе су одмах известили Ахмед Хамди-пашу. Емисари су позвали Мирдите или да се не крећу на војну или да се придруже Црној Гори. Пошто су, међутим, дошли празних руку, према мишљењу францускога конзула, те црногорске поруке нису представљале опасност за Портули. Чим су Мирдита сазнали да им се враћа Пренк Дода, изразају су спремност да Турцима упуте одред бораца. Њихово држање било је од значаја, јер су се друга хришћанска племена северне Албаније — Шоши, Пуљати, Љешка Малесија, Дукађин и друга значајнија племена — управљала према њима.²⁰

Долазак младог Доде настојали су да искористе и поменути гласници како би Мирдите загрејали за разлоге књаза Николе. Међутим, нису имали великих изгледа на успех, осим у случају да се Пренк ускоро не врати, како би се Мирдита могли поделити у мишљењу. У тим околностима и новац који би се просуо морао би одиграти значајну улогу. Међутим, управо у том смислу Црна Гора није тада могла деловати.²¹

Настојања Порте да католичке брђане у маси регрутује и баца у борбу против Црне Горе доживела су неуспех. Мржња против Турака као господара и муслимана била је код њих тако велика, да су се јавиле тежње да се брђани уједине у једну акцију против султана, макар са црногорским, односно грчким снагама (код православних Арбанаса у јужној Албанији). У Мирдитаји је узела маха странка (тараф) рата и борбе, па су прваци Портиног тарафа истерани са племенског подручај. Они, пак, који су се уписали у турске жандарме, пришли су борбеној струји.²² Има доста поузданих верзија да су неки арбанашки главари чак из Дебра и Дукађина слали своје изасланике да преговарају са Црногорцима. Турске власти су сазнале за ове контакте па су даље повезивање омеле, а кад је, августа 1876, у Скадар при-

¹⁹ Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 26—27.

²⁰ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 178, СС из Скадра 14. децембар 1876, са бр. 119. — Постоји мишљење, да су се емисари још пред сам рат састали са мирдитским главарима у Орошу (Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 27).

²¹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 187—88', СС из Скадра 20. март 1876, са бр. 120. — Гопчевић (н.д., 103) сматра да Црна Гора није била у стању да дигне Мирдите на оружје, јер није имала довољно новца. О томе пише сам књаз Никола: „Арбанаси су вазда били народ несталан и подмитљив. Од тога био је и млади Пренк. А сувише се још у Цариграду искварио“ (Мемоари, 499).

²² *Historia e popullit shqiptar* II, 111—12.

спео Дервиш-паша, неки похватани малисорски главари платили су главом.²³

Хришћански брђани из Матје, Дукађина и Жупе, управљајући своје држање према Мирдитима, одбили су да пошаљу своје војне контингенте. Из њихових области дошло је у Скадар само 120 муслимана из Љеша и 160 из Пуке. У Подгорици се тада из северне Албаније налазило свега 4.500 нередовних бораца који су имали статус добровољаца. Међу њима су се јавили знаци подељености, изазване држањем муслимана. Кад су ови скинули крст са неке православне цркве, реаговали су католички Хоти, те је конфликт заташкан тек посредовањем једног низамског батаљона. Брђани су се такође жалили што је муслиманима дато најбоље оружје.²⁴

У тим условима у Скадру се опет активирала група патриота, чији су чланови, осим Зефа Јубани, били интелектуалци као Пјетер Гуракући, свештеник Пренк Дочи, Лоренц Гуракући и други. Једна од њихових главних брига била је — утицати на покрет Мирдита. Они су настојали да том покрету одреде јаснију физиономију. С друге стране, та скупина се трудила да устанак преко Мирдита прошири на сав католички елеменат, стварајући везе и са представницима муслиманског живља у Малесији и Скадру.²⁵

Док се налазио у изгнанству у Цариграду, Пренк Дода се сусретао са руским дипломатима, који су му саветовали да се повеже са Црном Гором. Млади наследни старешина Мирдита испрва је био неодлучан.²⁶ Према аустроугарској обавештајној служби, Пренк се у Цариграду често виђао у друштву неких сумњивих лица. Када му је аустријски амбасадор саопштио да га земљаци траже за стварног старешину, „он се није баш томе обрадовао“, јер се у Цариграду врло добро осећао. Беч о њему није имао најбоље мишљење.²⁷ Пренк је кренуо из Цариграда за Бар тек 5. августа, претходно именован мутесарифом Мирдитије, с титулом паше цивилног реда.²⁸ Закашњење доласка Пренка Доде искористили су црногорски емисари у Орошу.²⁹ Књаз Никола пише у *Мемоарима* да је Пренка стриц Кољ наговорио да приђе Црној Гори, на што је он послао свога повереника књазу у Орју Луку. Књаз му је саветовао да дигне на устанак Мир-

²³ Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 27.

²⁴ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 188'—89.

²⁵ *Historia e popullit shqiptar* II, 112.

²⁶ Исто, 112.

²⁷ М. Вукчевић, н.д., 239—40.

²⁸ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 194, СС из Скадра 22. јул 1876, са бр. 121; ф. 198, одговор француског амбасадора на акт Чекалдија из Скадра, бр. 127 од 24. јула 1876; ф. 220'—21, СС из Скадра 1. августа 1876, бр. 124; ф. 222, СС из Скадра 5. августа 1876. — Ферман Пренку Доди о додјеливању цивилног звања паше издат је 24. јула 1876; о томе су писали и турски листови (*Le Monde* 6. јула 1876, 3).

²⁹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 199—200', СС из Скадра 24. јула 1876, са бр. 122.

дите и да за собом повуче и друга племена. Пренку је тада одређена плата, његовој свити добро оружје, а обећана су неколика топа.³⁰

Црногорски гласници међу Мирдитима били су подржавани од стране руских агената, везаних за конзулат у Скадру. Преко поменутих везе емисари су од цетињског двора затражили 3.400 златника, које би поделили међу мирдитским главарима. С друге стране, барјактар Хота ступио је у додир са Божом Петровићем, председником црногорског сената (који је тада у одсутности књаза Николе вршио дужност црногорског владара), и то на самој граници ватреног дејства. Ометање Хота могло је са чисто војног становишта да има значајних последица, јер су они држали пут који је из Подгорице водио ка Скадру.³¹

Долазак крајем јула у Скадар башибозука из Тиране и зејбека из Смирне заострио је односе са католицима у северној Албанији. Тридесет првога јула увече зејбеци су скинули крст са једне православне и са једне католичке цркве у Скадру. У Бару су муслимани пуцали на крст и прозор православне цркве, а на гробљу су побацали крстаче. Због тога је претила опасност да дође до обрачуна између католика и придошлих муслимана. Пажњу је привлачила и околност да су за време борбе 24. јула у Кучкој Крајини борци Тријепча, Коча и Фундине остали неутрални и да су се ограничили само на одбрану својих села, док су се православни и католици Орахова и Затријепча (700 бораца) придружили Црногорцима. У окршајима Црногорци су млако пуцали на одреде хришћана, тако да је успостављен прећутни договор. Концем јула главари Кастрата, Климената и других католичких племена, непосредно изложених црногорским напади-ма, примили су новац са Цетиња.³²

Црногорски емисари у Орошу добили су новог подстрека у раду после војних успеха књаза Николе над Мухтар-пашом, јер се код брђана рађала мисао о победи мале хришћанске кнежевине. Католици Љешке Малесије и самог Љеша, Пулата, Шалје, Дукађина и Пуке и даље су пазили да своје понашање усмере према држању Мирдита. Племена Никај и Мертури, која су у управном погледу припадала Призрену, кад су позвана од власти да упуте одреде својих бораца, послала су поверенике у Орош да се упознају с одлукама Мирдита у погледу даљег рада. Због тога су и Црна Гора и Порта имале интереса да искористе уплив Мирдита. Тај утицај могао се проширити и на Хоте, Шкрелје и Кастрате, чији су се борци иначе налазили у турским редовима, мада без одушевљења и више формално. Крајем прве

³⁰ Никола I, *Мемоари*, 498. — Књаз погрешно везује слање у Орош два Црногорца „за бољу и јачу везу“ са Пренком (*Мемоари*, 499).

³¹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 194—5, СС из Скадра 22. јула 1876, са бр. 121.

³² Исто, 218—20', СС из Скадра 1. августа 1876, са бр. 124; Никола I, *Мемоари*, 380: С. Гопчевић, н.д., 115, 145.

седмице августа француски представник у Скадру веровао је да ће Мирдита одбити да пружи оружану сарадњу Порти; они ће расправљати са валијом о питању старих и нових пушака, о плати и таину, они ће се жалити због протеклих догађаја, они ће следити Пренка Доду који ће настојати да избегне тешкоће са Портом, али борбене користи од њих неће бити.³³

Пренк Дода је најзад стигао у Скадар 10. августа. Сутрадан је отишао да се представи војном заповеднику у Подгорици, од кога је примио позив да га посети чим се искрца у Бару. Управо у ноћи пре него што ће он доћи, Турци су поступили непромишљено. Једно одељење војске и полиције упућено је кући Пренкове мајке и сестре формално да преузме Марка Ђона Ноцу, осумњиченог због односа његових предака са Цетињем. Кућа Пренка Доде, у којој је тих дана боравило преко 50 првака и обичних племеника из Мирдитије, била је спремна да пружи оружани отпор захтеву фанатичног Ахмед Хамди-паше, јер су тај корак протумачили као грубу опомену њиховом младом старешини, који је, на тај начин, требало да схвати да је уцењен. У ноћној забуни, да не би дошло до проливања крви, посредовао је мирдитски првак Дод Гега, те је постигнут компромис — да се сутрадан Ноца сам преда паши. На ту турску „добродошлицу“ младом Доди одговорили су аустроугарски конзул и скадарски надбискуп једним протестом валији, тражећи да се учини крај вређању хришћанских светиња од стране муслиманског башибозука.³⁴

Пренк Дода је лепо примљен, али је задржан у Скадру.³⁵ У самој Мирдитији почеле су да се показују последице дотадашње турске политике, већ задржавањем Пренка Доде. Нешто захваљујући црногорским победама а нешто и звечећим разлозима (око 20.000 франака), и капетан Кољ и капетан Ђон и други прваци заузели су негативан став према Турцима. Они су у Орош позвали представнике разних барјака и решили да изразе своје неслагање с Турцима. Одмах је око 1.800 Мирдита започело непријатељства против Турака. Црногорске емисаре су обимно помогли руски агенти, чији шеф — млади и горљиви отпавник послова скадарског конзулата Шпајер (Speyer) није крио да већ

³³ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 226—29, СС из Скадра 7. августа 1876; С. Гопчевић, н.д., 115.

³⁴ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 232—35, СС из Скадра из 13. августа 1876, са бр. 126. — Књаз Никола пише да је Ноца гоњен јер је провео два црногорска емисара у Орош; био је осуђен на смрт, али пресуда није извршена (*Мемоари*, 499).

³⁵ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 236—37, СС из Скадра 19. августа 1876, са бр. 127. — Пренк је држан у Скадру „да чува Мирдите“ од побуне (Рат 1876 Црне Горе са Турском. *Мемоари* војводе Гавра Вуковића, Цетиње 1929, 30. — У литератури је забележено да је Марко Миљанов преговарао са Пренком Додом (Ј. Хади-Васиљевић, н.д., 27), Ако је тога стварно било у току августа (како би испадало по контексту), до тога је могло доћи једино за време Пренковог обиласка Подгорице или првих дана његовог бављења у Скадру.

више недеља помаже црногорске буревеснике. Иступањем дела Мирдита против Турака, стање католичких брђана постало је сложеније, а положај хришћана у самом Скадру тежак. Валија је одлучио да упути батаљон војске у правцу источно од Скадра и према Љешу. Сами Мирдита располагали су једино својим старим оружјем, пошто им ново и боље није подељено. Изјаснивши се против Порте, они су за собом повукли и део брђана северне Албаније.³⁶

Црногорски емисари су порекли гласине да представљају плаћенике великих сила. Ипак, од страних конзула у Скадру, италијански је показивао много интересовања, па и симпатије за оно што се дешавало у Мирдитији.³⁷

Осамнаестогодишњи Пренк Дода у Скадру није уживао поверење европских велесила да ће бити у стању да утиче на стање у својој ужој домовини. Најпре, он је касно стигао, кад су његови искуснији рођаци Кољ и Ђон већ узели ствари у своје руке. Друго, он је био млад човек који је сам себе прецењивао, иако без правог знања и образовања, што се видело већ из начина на који је говорио. Дозволио је да му неки скадарски конзули од прве понуде веће своте новца.³⁸ Средином септембра 1876. руски представник у Скадру могао је јавити да је Пренк Дода обећао да ће учинити да се Мирдита изјасне против Турака. Руски конзулат наставио је са маневрима међу Мирдитима, мада се Турска начелно сагласила да закључи примирје са Црном Гором. Дато је нешто новца Пренку Доди, који се показао спремним да га прими од целог света.³⁹

После врло крвавог боја у Кучима 2/14. августа и после накнадне црногорске победе 16/28. августа, Турци су се плашили да Црногорци за собом не повуку целу Малесију. Зато су подигли јаке шанчеве на Диношу и Грудама. Кад су после погибије зејбека у Кучима Турци хтели да сакупе нову војску, на њихов позив није се хтео јавити ниједан Малисор, па ни Скадранин.⁴⁰ У међувремену, почевши од средине августа, готово да није било никакве користи од контингентата католика брђана, делом због сукцесивног одласка бораца лоше храњених, лоше наоружаних и рђаво расположених, а делом зато што су се неки, као

³⁶ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 257—60'; СС из Скадра 21. августа 1876, са бр. 129 и ф. 261, СС из Скадра 22. августа 1876. — Вести да се Мирдита буне примљене су као погрешне (Рат 1876, *Мемоари* Г. Вуковића, 33) јер су се гигања ограничила само на конфронтацију расположења Мирдита.

³⁷ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 260'.

³⁸ Исто, 259—9'.

³⁹ Исто, 296, СС телеграмом из Даниловграда 14. септембра 1876, и ф. 297—7', телеграм из Даниловграда 16. септембра 1876. — Болешљиви Пренк био је новчано помаган и од Француза. Одлазећи у своје племе, 17. септембра, он је тражио тромесечни аванс (Исто, 299—300, 311 и 313, СС из Скадра 17. септембра, са бр. 134 од 31. јануара 1877. и 26. септембра 1876).

⁴⁰ *Глас Црногорца* 16. август 1876, 1; 30. август 1876, 1; С. Гопчевић, н.д., 139 (ни војнике. ни реквизицију).

Хоти, иако су примили боље пушке, држали неангажовано. Садик-паша могао је да наброји само 3.000 пушака између јединица добровољаца из редова подгоричких муслимана, Скадрана, Груда и неких малих скупина планинаца северне Албаније.⁴¹ Кад су Хоти добили наређење да Црногорцима зађу за леђа, нису се ни помакли. Шкреље и Кастрати разишли су се својим кућама.⁴²

Пошто је Малесија дала сразмерно мало војника против Црне Горе и зато што су се они почели враћати кућама, Турци су им најпре за старешине одредили официре регуларне војске. Да се одрже формације јединица на црногорском бојишту, у Скадар је упућен енергични Дервиш-паша, да око Скадра (као и раније на Косову) купи Арбанасе. Малисори се нису хтели одазвати позиву, тако да се купљење довршило довођењем недисциплинованог муслиманског башибозука из редова градског плебса. Штавише, на једвите јаде Порта је одобровољила познатог Ђулеку да Арбанасе из Елбасана, Тиране, Берата, Корче и Љеша (са нешто православних) поведе на Црну Гору. Дервиш-паша је дошао у Скадар и зато што се очекивало да би Мирдити могли напасти Скадар и да би могли покушати да успоставе своју власт. Сматрало се да би се Мирдитима у таквом настојању могли придружити и Малисори.⁴³

Првог септембра, на граници ватрених дејстава, Црногорци су сазнали да су Мирдите устали на оружје и да је Дервиш-паша дошао са шест табора да пљачка. Дизање Мирдита *Глас Црногорца* прокоментарисао је као манифестацију добрих односа „који су вазда постојали између Црне Горе и Мирдита“. За сина „бившег владара мирдитског“ речено је да је, као паша, послат да Мирдите одржи уз Турску. Лист је објавио да су се 31. августа испод Хотског Хума побили Малисори са низамама, којих је било око 100 мртвих и рањених. Малисори ни на пашин позив нису хтели доћи да би ишли у борбу против Црне Горе.⁴⁴

У међувремену један од батаљона искрцаних у Бару, уместо да са осталим трупима крене у Подгорицу, упућен је у Љеш, да држи на оку Мирдите, а три чете су задржане као гарнизон у Пуки, на путу из Скадра у Призрен. Капетан Ђон се одвојио од капетана Коља, који је остао једини непоколебљиви приврженик Црногораца у Мирдитији.⁴⁵ У првој половини септембра Турци су употребили најјаче средство да придобију Мирдите: обећали су им нове пушке савременог модела, тако да су се они обавезали да ће се сакупити и поћи против Црногораца. Ови су наишти на отпор и у неким селима поред Груда, кад су покушали да продру у правцу Скадарске Малесије.⁴⁶ У тим условима,

⁴¹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 248, СС из Скадра 20. августа 1876.

⁴² Исто, 253'—54, СС телеграмом из Скадра 20. августа 1876, са бр. 128.

⁴³ Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 36, 24., 25, 24.

⁴⁴ *Глас Црногорца* 30. августа 1876, 1.

⁴⁵ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 270—72, СС из Скадра 28. VIII 1876, са бр.

средином септембра, Пренку Доди било је одобрено да пође у завичај да би стао на чело племенског одреда. Кад је приспео у Орош, никога није нашао кога би могао повести у рат. На то му је валија категорички наредио да се врати у Скадар, претећи да ће у супротном против њега послати батаљон војника. У ствари, Мирдита су желели да задрже постојеће стање, неку врсту неутралности, којег су се придржавали почев од устанка 1862. год.⁴⁷

У другој половини октобра 1876. почело је шестомесечно примирје између Турске и Црне Горе. Оно је добро дошло Турској, с обзиром на стање у северној Албанији, јер се све више показивало да би се највећа и најугицајнија католичка племена изјаснила против Турака. Пренк Доде је лежао озбиљно болестан у Орошу, не одговоривши на тај начин на валијино наређење да одред свог племена доведе у Скадар. Порта је, пак, наредила репресалије против племена која нису извела своје људе у рат, забрањујући испашу и шаљући казнене органе у села да хапсе чак и жене непокорних братстава.⁴⁸

III. — Устанак Мирдита. Концепција о успостави кнежевине хришћанских брђана у северној Албанији

Лоша османлијска управа, према мишљењу француског конзула, била је основни разлог што су се брђани католици одбили од својих господара, па су чак били спремни да дигну оружје на султана, за оно мало пушака и новца што су примили споља. Због тога се, изгледа, и Порта предомислила, те уместо да све војне снаге извуче из Албаније за фронт према Русима, она је у тој покрајини задржала 35 батаљона.¹ Цариград је новембра 1876. именовao новог кајмакама Мирдитима. Како ови нису дозвољавали новонаименованом да уђе у њихову област, Турци су одлучили да силом устоличе новог функционера.² Критична ситуација настала је као последица Додиног повезивања са руским агентима и примања неколико хиљада дуката од словенских комитета. Ипак, било је јасно да није био тренутак да у то јесење време, мада је закључено примирје са малим балканским државама, Порта покрене рат против поданика Мирдита, тим пре што би такав повод могао да обнови ратна дејства са Црном Гором, која је до примирја низала победе на бојишту. Према ми-

⁴⁷ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 318'—19, СС из Скадра 28. септембра 1876, са бр. 137. — О потпуној неутралности Мирдита види: *Le Monde* 29. август 1876, 3. О неутралности Пренка Доде у јесен 1876. види: Никола I, *Мемоари*, 499. — Турци су у Мирдиту послали капетана Марка који је посетио раздор, тако да су се једва спасила два црногорска емисара (Исто, 499).

⁴⁸ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 334—35, СС са Цетиња 19. X 1876, са бр. 138.

¹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 351, СС из Скадра 18. новембра 1876, са бр. 141.

² Исто, 352—2', СС телеграмом из Скадра 20. новембра 1876, са бр. 158 (превод писма Пренка Доде Чекалдију, из Ороша од 18. новембра 1876).

шљењу француског конзула у Скадру непријатељством великих католичких племена северне Албаније против Османлија створена је нека врста конфедерације брђана, чије су језгро сачињавали Мирдити.³

Устанак у Мирдитији у својим првим облицима почео је још крајем августа, дакле у условима црногорско-турског рата. Налазећи се пред снажним народним покретом, млади Дода се придружио племенима у покрету, иако је Црна Гора у међувремену била склопила примирје са Портом.⁴

Устанак међу Мирдитима почео је да привлачи пажњу и европске дипломатије, нарочито Русије и Италије. Сматрајући губање међу католицима у Албанији као повољну окслност у случају будућег рата против царевине султана са Босфора, Петроград је настојао да искористи тај покрет да прошири руски утицај у западним областима Балканског полуострва, где је, иначе, преовладавао уплив Аустро-Угарске. Италија, са своје стране, видевши да је сама немоћна да на Балкану води експанзионистичку политику, као што је то могла Хабсбуршка монархија, подржавала је сваку иницијативу која је могла изазвати тешкоће политици њеног ривала. Преко Арбреша и комитета „Савез за ослобођење и братство народа Балканског Полуострва“, Италијани су подстицали идеју стварања низа балканских државица које би потом образовале федерацију. Та федерација требало је да затвори пут аустроугарском ширењу у Босни и Херцеговини и даље. Беч, са своје стране, настојао је да контролише покрет у Мирдитији, с обзиром да је могао да изазове компликације по интересе Двојне монархије.⁵

Северноарбанашка племена у другој половини новембра примила су 650 италијанских карабина који су тајно искрцани и пренети у близини Љеша. То је био поклон Комитета на чијем се челу налазио Пјетро Кјара, адвокат у Палерму.⁶ Француска дипломатија није одобравала држање Италијана и Руса, водећи политику мира, односно гашења насталих пожара, али без властитог ангажовања. Ипак, на једној од првих седница Цариградске конференције (23. децембар 1876 — 20. фебруар 1877) Француска је обратила пажњу на положај Мирдита, и то због тога што је Порта, упркос ранијим обећањима, обновила мере да скрши племенску самоуправу Мирдита постављањем муслимана за кајмакама.⁷ Према мишљењу француског министра иностраних

³ Исто, 353—55, СС из Скадра 20. XI 1876, са бр. 142.

⁴ *Historia e popullit shqiptar* II, 112.

⁵ Исто.

⁶ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 360—61, СС из Скадра 25. новембра 1876, са бр. 143.

⁷ Види у том смислу упутство из Версаја Чекалдију: Исто, 364—66' од 18. децембра 1876. — О француским мотивима за очување status quo-а у Турској види: Ч. Попов, и.д., 81—83.

послова, војводе Декиза, такви несмотрени поступци могли су Турској створити још једно жариште незадовољства.⁸

Повезаност католичких племена северне Албаније исказала се и о празнику св. Николи, заштитнику Ороша. Поред народа из свих мирдитских места дошли су и представници суседних хришћанских скупина.⁹ То је било разумљиво ако се има у виду да је Порта ипак морала да извуче неке батаљоне из северне Албаније, тако да концем новембра тамо није било више од 12.000 војника.¹⁰

После тога, у другој половини децембра 1876. Пренк Дода је позван од врховног заповедника Албаније Дервиш-паше, да дође у Скадар да му се уручи берат о именовану за цивилног пашу, односно о постављењу за бригадног генерала (лива). Млади Дода изговарао се лошим здравственим стањем, али је поминуо 400-годишњу верност свога рода султановој власти. Потом је Дервиш-паша послао у Мирдитују Пренковог рођака капетана Марка, претећи Пренку ако не дође у Скадар, и то без пратње. Пошто Дода није хтео да уђе у крлетку, послата су два батаљона у Задриму да поседну места Мјет, Гранци и Трошјани, а неколико чета држано је у Љешу како би страшили Мирдите и онемогућавали сарадњу Љешке Малесије, Ктела, Матје, Дукађина и Пулата, у случају каквог мирдитског напада. Већи притисак на брђане Порта није могла учинити: а) јер није имала довољно трупа; б) јер је знала да не би успела да заплаши горштаке без војних успеха против Црне Горе. Много није могао значити ни валијин покушај да међу муслиманима (од 36 до 45 година) образује нове трупе под називом „мустахфизи“.¹¹

Француски конзул у Скадру налазио је, почетком јануара 1877, да је потез Портин са слањем младог Доде у завичај био нелогичан, кад се видело да се две године није успело са натурањем других људи из редова Турака. Пошто је Дервиш-беј био кајмакам Мирдитује, можда Турци никад и нису имали искрених намера да Мирдитима дају кајмакама из породице њихових наследних кнезова. Ако су већ Доду упутили у земљу, било би томе консеквентно да признају њихову племенску самоуправу, јер разлика у вери и интересима не би могла омогућити Мирдитима да са Словенима закључе један природан савез. Због нереалне Портине политике, која се изражавала у жељи да се све центра-

⁸ ADMAE, CP, Turquie, t. 406, ф. 574—6, de Mouy, из Пере, 28. новембар 1876; Turquie, t. 407, бр. 155, Decazes — Bourgoing-у, из Версаја 28. децембра 1876; Ч. Попов, н.д., 348. — На тврдњу Париза да је постављен кајмакам Мирдитује муслиман, турски министар иностраних дела Сафвет паша тврдио је да му то није познато; за новог кајмакама именован је Дервиш-беј, коленовић из Призрена (ADMAE, CP, vol. XX, ф. 366', СС из Скадра последњих дана децембра 1876, са бр. 144).

⁹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 356—7, превод писма Пренка Доде Чекалдију.

¹⁰ Као бел. 6/III.

¹¹ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 366'—69, СС из Скадра последњих дана децембра 1876, са бр. 144.

лизује, и дошло је до тога да су преговори између Црне Горе и Пренка настављени, уз упућивање 9—10 хиљада франака књаза Николе у Мирдитију. Новац је пренео интеллигентан и немиран опат дон Пренк Дочи, васпитаник Рима, који је децембра 1876. био на Цетињу. Он је од књаза Николе примио и гаранџију да ће се руски конзулат у Скадру посебно заузети за Мирдите. Истовремено, и књаз је, наводно, изјавио да Црна Гора нема никаквих претензија према арбанашким областима, него да тражи проширење преко Херцеговине и у правцу Бара. Колона-Чекалди није прецизно знао шта је дон Пренк добио и уговорио у црногорском орловском гнезду, али је држао као природно да је књаз обећао да ће признати кнежевину хришћанских брђана северне Албаније (*le Principat des Montagnes chrétiennes de la Haute Albanie*), која би политички наступала заједно са Црном Гором. Млади мирдитски кнез је свакако дошао на идеју да игра одлучујућу улогу у новом реду ствари и да се при томе послужи првим хришћанским суседом, Црном Гором. На једној великој скупштини 27. децембра у месту Шенпаљ, пред хиљадама Мирдита, Пренк је једногласно извикан за племенског старешину. У свом говору Пренк је изјавио да, ако га Порта буде признала за легитимног наследног старешину и ако мирдитске повластице буду респектоване од отоманских органа власти, да ће Мирдита наставити да служе султану, како су то чинили и у прошлости; у противном, Мирдита ће радити саобразно могућим збивањима. Народна скупштина је ову програмску изјаву прихватила са пуним одобравањем и поверењем. Том приликом је, према једном мишљењу, дата и беса за устанак. После тога поведени су разговори у племену Ктела, у Пуки и у Љешкој Малесији. Устаници су, према изјави руског дипломате Јастребова, полагали наду у могућност једног руско-турског рата.¹²

Да предупреди даља договарања, врховни заповедник у северној Албанији, Дервиш-паша, позвао је на разговор у Скадар представнике пет највећих племена — Клименте, Шкреље, Кастрате, Хоте и Рече-Љуљо. Брђани су желели да се, не чинећи потезе који би их представљали као бунтовнике, држе неутрално у односима између Црне Горе и Турске; они су респектовали књаза Николу у споровима и водили рачуна о том да су Црногорци у последњем рату побеђивали Турке на ширем подручју тадашње Албаније. Због тога је Дервиш-пашин корак био ризикантан, посебно у моменту кад је у Скадру проглашено увођење

¹² Исто, 375—78, СС из Скадра 8. јануара 1877, са бр. 145; *Historia e popullit shqiptar* II, 113. — Пренк Дода јавио се књазу Николи подужим писмом на италијанском језику 14. јануара 1877; одобравао је Дочијев рад на Цетињу, говорио о 3.000 људи на збору у Шенпаљу; о прилажењу суседних племена; поставио питање о обећаном оружју и муницији (Архив Црне Горе, Министарство иностраних дјела, бр. 34/1877). — Постоје и наводи да је Црна Гора за време примирја закључила савез са Мирдитима, којим су се ови обавезали да изведу у борбу против Турака 8.000 бораца (С. Голчевић, н.д., 166).

уставног поретка у држави, чиме нису били задовољни арбанашки муслимани, јер су бар формално хришћани с њима били изједначени.¹³

Према мишљењу аустроугарског конзула у Скадру, Дочи је био политички агент који је настојао да се повеже и са итало-арбанашким комитетима на Сицилији и са Црном Гором, и са славенофилским комитетима у Русији и са револуционаром Гарибалдијем у Италији. У његовој пратњи при одласку на Цетиње налазио се још један свештеник, Итало-Арбанас, који је био повереник П. Кјаре, шефа поменутог комитета у Палерму. Пред одлазак из Скадра опат Дочи је имао поверљиве разговоре с тамошњим руским и италијанским конзулом. Аустроугарским представницима на Цетињу Дочи је изјавио, као своје лично мишљење, да Мирдита теже уједињавању свих католика северне Албаније, од Драча до Скадра, на челу са мирдитским кнезом Пренком Додом, са седиштем у Скадру. Та целина би најпре била својеврсна аутономна област Отоманског царства, а затим (иако то није изричито речено) као нека самостална кнежевина уз бок Црне Горе. Аустроугарски представници упозоравали су, на основу тога, како „делатност револуционарних комитета у земљи Мирдита почиње да хвата чврсте корене“. Иако их је он уверавао да Мирдита мисле своје акције развијати уз ослона на Аустро-Угарску, они су у Дочију видели италијанског агента.¹⁴

У другој половини јануара 1877. у Скадру је припремана казнена експедиција против Мирдита. Најпре је (19. јануара) у Пуку, друмску раскрсницу, упућено четири чете пешака и пет брдских топова, а припремана су и два-три батаљона. Два батаљона су се сакупљала и у Призрену, а од Ђаковице требало је да крене 1.500 припадника нередовних трупа. У средњу Албанију, пак, упућен је добро познати Салих-паша, са задатком да покрене тамошње муслимане против Мирдита, пре свега оне из Матје, који граниче са Мирдитијом.¹⁵

Осећајући се угроженим, Пренк Дода је купио 10.000 фишека у области Матји, где се становништво бавило прављењем фишека. Он је 20. јануара написао врло пресантно писмо књазу Николи, који није мировао, мада се Дервиш-паша држао више провокативно него доследно неангажовано. Иначе вести о раду Цариградске конференције страних представника и Порте утицале су да држање скадарског живља буде доста резервисано.¹⁶ Крајем јануара турске мере против Мирдита биле су због великих хладноћа за неко време одложене. То је свима дало могућности да утврде своје дефанзивне положаје на друму код Пуке.¹⁷

¹³ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 378—79, СС из Скадра 8. јануара 1877, са бр. 145.

¹⁴ В. Stulli, н.н., 300—301.

¹⁵ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 381—1', СС из Скадра 21. јануара 1877.

¹⁶ Исто, 382'—3', СС из Скадра, са бр. 146.

¹⁷ Исто, 387—7', СС из Скадра 29. јануара 1877, са бр. 147.

Мирдити су посели два пролаза на путу за Призрен, и то да би заштитили извесна хришћанска насеља којима је претила опасност од Турака из Пуке. Они су ухватили на путу једног бега који је био у служби Турака. Власти, међутим, нису предузимале никакве наглашеније војне мере.¹⁸ Пренк Дода је и крајем јануара тражио од књаза Николе помоћ у људству и муницији. Владар Црне Горе посредством руског козулата у Скадру послао му је 5.000 франака.¹⁹ Пошто је Црна Гора ушла у мировне преговоре с Портом, олакшан је додир неких од католичких племена (Климената, Хота и других) са црногорским представницима у области средње Мораче. Крајем јануара Порта се држала тако као да признаје Пренка Доду за сатрешину мирдитског племена. На томе је у Скадру радио британски конзул.²⁰ Пренк Дода је најзад (31. јануара) објаснио у писму валији и Дервиш-паши разлоге због којих су Мирдити узели оружје у руке. Копије тога писма послао је конзулима католичких велесила (Аустро-Угарској, Италији и Француској). У писму је поново изјавио верност Порти и изразио наду да турска војска неће предузимати мере које изазивају страх код хришћана, да ће бити нападнути и масакрирани, нарочито од муслимана из Дебра и Матје. На такве изјаве свакако је утицало примирје између Црне Горе и Турака, тако да се пришло извесном нормализовању односа између Мирдита и отоманских власти. Први корак на том путу био је прећутно признање Пренка за мирдитског старешину.²¹ У међувремену британски конзул се залагао код Дервиш-паше да турска војска не крене на Мирдите.²²

Све у свему, одлука Пренка Доде да на ширем плану почне са устанничким акцијама много је закаснила и донета је тек јануара 1877, у време кад је Црна Гора већ била у стању примирја, а није било никаквих знакова да рат између Отоманског царства и Русије непосредно предстоји.²³ Поред тога, због свог среброљубља Дода није за сав новац који је добио од књаза Николе купио муниције, тако да је за дуже време није било довољно.

Према обнародованом турском уставу, по округима (санџацима) требало је провести изборе за устројство локалних вилајетских скупштина („идаре меџлиси“). Поред тога, у извршне органе провинције требало је именовати двојицу муслимана и двојицу хришћана. Од хришћана узета су два Скадранина, послушна властима, чиме је заобиђена главна маса католика, по племенима. Штавише, брђани нису ни узели учешћа у изборима. У вези са Мирдитијом, стање је преко зиме остајало исто, мада су

¹⁸ Исто, 388, СС телеграмом из Скадра 1. фебруара 1877.

¹⁹ Исто, 391, СС телеграмом из Скадра 2. фебруара 1877.

²⁰ Исто, 293 и 393, СС из Скадра, 3. фебруар 1877, са бр. 148.

²¹ Исто, 396—7, СС из Скадра 5. фебруара 1877, са бр. 149.

²² Исто, 401—1', СС телеграмом из Скадра 12. фебруара 1877.

²³ *Historia e popullit shqiptar II*, 113.

скадарски валија и Дервиш-паша слали телеграме о томе како се, наводно, Мирдита одричу свога кнеза. Мирдита су и даље држали у блокади пут за Призрен, а пресекали су и везу између Пуке и Скадра.²⁴ У Љешу су трупе стављене у борбену готовост да се утиче на Пренка Доду, мада се тврдило да се то чини да би се спречило италијанским паробродима да искрцавају оружје.²⁵ Пошто је почела дасе исцрпљује храна турског гарнизона у Пуки, а Мирдита су и даље држали саобраћајницу под блокадом, Дервиш-паша је (21. фебруара) саопштио британском конзулу да је обнова непријатељстава неизбежна. Конзули Енглеске, Француске и Италије трудили су се да постојеће стање задрже што дуже, док њихове владе не постигну да се конфликт хришћанских горштака са Портом реши на друкчији начин, а не оружјем²⁶

Двадесет трећег фебруара 1877. Пренк Дода је у име свих Мирдита послао Дервиш-паши изјаву да је пут за Призрен поседнут само зато да би се ослободио један од мирдитских првака, изнуђен из куће самог Пренка у лето 1876. Уједињени у послушности Пренку Доди, Мирдита су изражавали верност султану. Дервиш-паша је одмах одговорио с пуно обећања, поручујући нека Мирдита остану у својим планинама, али нека ослободе друм за Призрен; Пренку је дат рок од два дана да захтев прихвати; уколико би одговор био одречан, Дервиш-паша је претио да ће по наредби из Цариграда, напасти Мирдитију и са призренске стране. Британски конзул у Скадру писао је Пренку да прихвати пашину поруку. И француски конзул, као и дотад у својој преписци са младим Додом, изразио је жељу да Мирдита одрже добре односе са Портом.²⁷

Устаничко расположење средином фебруара проширило се и на Љешку Малесију. Ноћу 18. фебруара пет племена Љешких планина сакупило се на позив Пренка Доде у цркви у Круезези (која се налази на граници Фанда), да би се помогло искрцавање оружја на тој страни. Дервиш-паша је одмах на Љеш упутио пола батаљона пешака и три топа. Бригадни генерал Али-паша, који је командовао војском на тој страни, распоредио је

²⁴ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 402—3, СС из Скадра 13. фебруара 1877, са бр. 150.

²⁵ Исто, 409, СС телеграмом из Скадра 20. фебруара 1877.

²⁶ Исто, 410—10', СС телеграмом из Скадра 22. фебруара 1877. — Француски амбасадор у Цариграду у свом разговору 21. фебруара с великим везиром о Србији и Црној Гори учинио је алузију и на Мирдите. Велики везир је Мирдите третирао „са мучном грубошћу“. Расположење Едхем-паше према Мирдитима било је слично. Он је поменуо да породица Дода претендује да вуче лозу од Скендер-бега и да жели да даје кнезове Албаније. Он није крио своје нерасположење према Пренку Доди, који би, према њему, требало да буде свестан да су његове амбиције неостварљиве. Ипак, према Либану био је још строжи (ADMAE, CP, Turquie, t. 408, ф. 349'—50', из Пере 21. фебруара 1877, са бр. 33).

²⁷ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 411—11', СС телеграмом из Скадра 24. фебруара 1877.

одељења војника по висовима и на свим друмовима. Старешинама Климената и Шкреља (који су зимовали на једној равници поред Љеша) било је наређено да сакупе свој одред на знак од три топовска пуцња са старе тврђаве.²⁸

У исто време десио се тежак инцидент на призренској саобраћајници, као последица става скадарских власти у спору са хришћанским брђанима. Користећи повољне околности настале примирјем, турски владини органи су одлучили да прекину са благим мерама, те да оружјем скрше отпор Мирдита. При томе нису имали довољно слободних снага, јер за поковавање силом било је потребно бар 6—7 хиљада војника, чак и да се горштаци само сузбију. На простору од Љеша до Мјета Дервиш-паша је располагао само са 6 до 8 батаљона (4.000 људи). Код Мјета мирдитски првак Дод Гега, турски присталица, пошао је у Мирдиту са врећама новца, да своје племенике наведе да ступе у турску службу као заптије, са платом од 120 пијастри месечно. Такве понуде, за сиромашне брђане, оскудне у новцу, биле су врло примамљиве. Циљ звечеће агитације био је да се Мирдита поделе, како би били лакше тучени. Ратоборно расположење међу Мирдитима толико је узнапредовало да први покушаји подмићивања нису успели. Група Дода Гега од 200 људи била је опкољена и заједно с новцем спроведена у Орош. Дервиш-паша је опет рекао енглеском представнику да се репресивне мере не могу избећи.²⁹

Поред валије, недораслог сложенијој политичкој ситуацији, војни заповедник Дервиш-паша, иначе човек порочног карактера, носио се мишљу да изведе реформе у дотад аутономној управи хришћанских племена, уклањајући наследне племенске старешине. То је нагнало брђане да у невреме удруже напоре да онемогуће Порту да се меша у њихове домаће послове. Постављени мудир (срески начелник) у Пулатима, без обзира на дату „бесу“, напао је једну кућу. Због тога су припадници пет пулатских барјака, огорчени због таквог поступка представника власти, упутили једну депутацију у Црну Гору да понуде своју сарадњу књазу Николи. Књаз их је ванредно лепо примио, обдарио их је и препоручио им је да остану мирни, јер моменат није обећавао успех оружаним акцијама, обећавајући кад куцне прави час да ће их позвати и послати им новац и оружје. Акција високих османлијских руководилаца у северној Албанији могла је, дакле, имати за последицу ширења словенских утицаја. Арбанашки горштаци, по вери католици, дотад нису били пријатељски расположени према православним Црногорцима; међутим, тада су у већини били спремни да с њима заједнички воде послове. Руски агенти били су спремни да новцем снабдеју племена, било преко књаза Николе било преко једног одбора у Дубровнику.³⁰

²⁸ Исто, 412—13, СС из Скадра 24. фебруара 1877, са бр. 151.

²⁹ Исто, 413—14'.

³⁰ Исто, 414—17.

Осам месеци по доласку Пренка Доде међу Мирдите, ови су живели у полуслободи. Да се науди утицају цетињског двора међу католичким племенима, у Скадру је пуштена у јавност лажна вест да је на црногорског владара извршен атентат.³¹

На такав развој ствари валија је реаговао пре свега као муслиман. Двадесет четвртог фебруара изјутра у једној скадарској џамији сакупио је имаме, мифтаре, чланове меџлиса и угледне муслимане да их обавести о стварању народне гарде у Скадру. Поменути скуп показао се противан регуларној организацији муслимана, по батаљонима; муслимани су, наиме, дотад навикли да делују као башибозук, без војничке стеге, спремни на пљачку и сваковрсна насиља.³² Они су коначно одбили предлог о народној гарди (26. фебруара), тим пре што их је Дервиш-паша окривљавао за неред. Чак су саставили представку Порти, захтевајући Дервиш-пашино опозивање из Скадра.³³

Крајем фебруара 1877. један турски одред од 4—6 хиљада војника већ је био усредсређен на границама Мирдителије. Заповедник ове војске показао је британском конзулу копију писма које је упутио Пренку Доди и другим главарима да би их позвао да се врате у покорност и обавезе према држави и да би их обавестио о предностима које је Порта била спремна да им обезбеди ако савију главу. Енглез је саветовао својим колегама, аустријском, француском и италијанском конзулу, да у вези с тим пишу младом Доди и да му препоруче да прими поменуте предлоге. Француз, који је очигледно имао симпатија за јуначке Мирдите, успротивио се томе, рекавши да га његове инструкције не овлашћују на такво што; ни други страни представници нису се сагласили, већ и зато што им поменути заповедник није изложио своју жељу у истом смислу. Конзул Грин се потом и сам охладио од намераваног корака, сматрајући да он, као изолован, не би деловао на брђане. Стање је, међутим, с јужним, пролећним ветром постајало све критичније.³⁴

Двадесет шестога фебруара Дервиш-паша скинуо је гвожђа мирдитском прваку Марку Ноци, утамниченом без пресуде. Ослобођени није стварно био слободан, али није био иза решетака. То је био полу-уступак оном што је Пренк Дода тражио за смирење Мирдита. Прва мера Портине умерености, међутим, требало је да буде опозивање кајмакама муслимана, именованог за Мирдителију. Турски приврженик Год Гега одбио је да напусти кућу у Орошу, у којој је чуван од људи Пренка Доде; он је рачунао на неке своје присталице које је имао у барјаку Дибри, је-

³¹ Исто, 418, СС телеграмом из Скадра 26. фебруара 1877, са бр. 2.

³² Као бел. 15/III.

³³ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 425'—26, СС из Скадра 27. фебруара 1877.

³⁴ Исто, 422'—23, Decazes — Чекалдију, Париз 27. фебруара 1877, превод писма које му је послао лорд Lyons, а које је овај добио од лорда Derby-a.

дном од пет мирдитских барјака.³⁵ У самом Скадру настала је жестока агитација против Мирдита, но на демарш страних сила, из Цариграда је наређено локалним функционерима да буду умеренији.³⁶

Лондонска влада се поново обратила Паризу, тражећи да овај да налог свом конзулу у Скадру да помаже кораке свог британског колеге у питању спора између Турака и Мирдита. Француски министар спољних послова, мада склон Русима, био је мишљења да треба помагати туркофилске Енглезе у Скадру, јер је и на основу извештаја Колона—Чекалдија дошао до закључка да више нема изгледа да се конфликти могу решити мирним путем. Једино ако би држање отоманских власти показивало уздржљивост (на чему су толико инсистирали Французи!), конзулу у Скадру било је одобрено да може сарађивати са британским представником у интересу Пренка Доде и да се избегне да се спор изроди у крвопролиће. Конзул је требало да посредује и код Пренка Доде да разумно подеси своје односе према Порти.³⁷

Маршал III корпуса Дервиш-паша у својим покушајима потискивања дотадашње племенске самоуправе Мирдита рачунао је са Додом Гегом, тј. да се новцем и регрутовањем заптија изазове расцеп међу Мирдитима. Французи су чинили напоре у Цариграду да се што пре обустави та опасна кампања, да се Пренку Доди не би дали могући изговори. У исто време Аустро-Угарска је настојала да Мирдите уведе у своју клијентелу. Она је Пренку обећала подршку и новчану субвенцију под условом да се савим удаљи од Црне Горе и њеног утицаја. Енглески конзул у Скадру, пак, радио је потпуно за рачун Турака. Руски конзул, најзад, трудио се да Мирдите држи у стању које би значило полуреволт, које је обећавало Русима да у датом тренутку могу рачунати са Мирдитима као са ослоном за своје деловање у Албанији, а посебно ако би турске трупе кренуле на Црну Гору.³⁸ У тежњи да одржи борбену готовост свога племена, млади Дода се борио за јединство у племену. У исто време хришћани Пуке, Љеша, Охридског санџака и цела Скадарска Малесија хтели су да се просто назову Мирдитијом, тј. да раде на стварању једне хришћанске кнежевине на северу Албаније. Пренк Дода је био свестан да Аустро-Угарску у њеном држању према Мирдитима покрећу искључиво властити интереси; она је за субвенцију и подршку коју је била спремна да даје заинтересовано тражила као минимум да Пренк прихвати апсолутну зависност од Порте. У писму француском конзулу Дода је писао оно што је било мило Французу: да њему није циљ да прави неред и диже буну, него да се законским путем, уз француску помоћ, образложи а-

³⁵ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 424—5', СС из Скадра 27. фебруара 1877.

³⁶ Исто, 427'—28, СС телеграмом из Скадра 1. марта 1877.

³⁷ Исто, 429—9', војвода Decazes из Версаја — Чекалдију, 2. III 1877.

³⁸ Исто, 430—31', СС из Скадра 5. марта 1877.

утономија Мирдита и хришћанских брђана, која је била нападнута и угрожена од стране турских реформи.³⁹

Порта је (12. марта) наложила Дервиш-паши и валији да пусте на слободу Марка Ђона Ноцу и да га отправе у Мјет, у суседство Мирдита, како његово задржавање у Скадру не би служило као изговор за акције Мирдита. Таква је мера, уосталом, била природна, с обзиром да је Дода дозволио да напусте његову земљу Зејнел-беј и други турски функционери, дотад конфинирани у Орошу. Најзад се и британски конзул почео уверавати у превртљивост и задње намере турских власти, нарочито Дервиш-паше. Турске трупе су се, иначе, сурово понашале. Власти су почеле да затварају пазаре у Љешу, Призрену и Скадру, како би изгладнеле Мирдите. Дода је одмах писао књазу Николи и од француског конзула затражио помоћ у новцу и упутство за рад. Затварање скадарског тржишта само је даље онерасположило месне муслимане против Дервиш-паше, те су припремали демонстрацију против њега. Пијаца у Подгорици била је затворена у првој недељи марта, али не због католичких Арбанаса, него због пљачки дућана. Од 3.000 ругрута који су у првој половини јануара стигли из јужне Албаније у Скадар, 800 људи требало је да попуне батаљоне III корпуса, тако да је Дервиш-паша непосредно располагао са 13—14 хиљада војника.⁴⁰

Пренк Дода је прихватио савете да буде умерен, те је ослободио пут за Призрен, тако да је гарнизон у Пуки могао бити редовно снабдевен. И поред тога, Дервиш-паша и валија су и даље предузимали мере против Мирдита, усредсређујући релативно знатне снаге на границама Мирдитије. Француском конзулу изгледало је да ће, ако се склопи мир између Турске и Црне Горе, смеле (чак авантуристичке) замисли Пренка Доде саме од себе нестати. Кућа Доде Геге, кога су племеници држали издајником, била је опкољена и нападнута. У Орошу је заказан скуп Мирдита и неких суседних племена.⁴¹

Амбасадор Француске републике у Цариграду одлучио је, у последњој декади марта, да мирдитско питање постави пред владу Едхем-паше. Порта је, међутим, и даље одбијала да достојанство мирдитског кајмакама повери Пренку Доди,⁴² желећи да на челу Мирдита буде ненаследни муслиман.

³⁹ Исто, 433—34', СС из Скадра 5. марта 1877. (превод писма Пренка Доде, из Ороша од 28. фебруара 1877). — Обавештен о развоју догађаја од Чекалдија, француски представник у Цариграду је 6. марта разговарао са великим везиром и Сафет-пашом. Ранија расположења ових према Мирдитима и Пренку нису се изменила. Они су пустили да се односи на терену развијају како су почели, са Дарвиш-пашом. Амбасадор који је говорио о верности католичких брђана према султану, ипак је стекао утисак да Порта жели да избегне покрет својих трупа на племена (ADMAE, CP, Turquie, t. 409, ф. 38—40, comte de Mouy, из Пере 6. марта 1877, са бр. 37).

⁴⁰ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, ф. 441—43, СС из Скадра 12. III 1877.

⁴¹ Исто, 445'—46, СС из Скадра 22. марта 1877, са бр. 133.

⁴² Исто, 447, упутство Чекалдију из Версаја 23. марта 1877.

IV. — Турски напад на Мирдите и извлачење Пренка Доде

Порта је била свесна да нешто радикалније мора предузети према Мирдитима да се устанак у условима прољетњег и летњег времена не би проширио по целој северној Албанији и да се устаници, евентуално, не би спојили са устаницима Херцеговине, односно да се не би придружили Црној Гори у случају руско-црногорског рата против султана. Крајем марта 1877. знатне турске снаге пошле су на Орош.¹ Порта је пришла гушењу устанка и пре него што је он, пре свега због зимског времена, могао да се прошири из Мирдитије, која је тих недеља живела као потпуно слободно подручје, у суседне планинске области. Можда је била и грешка вођства мирдитског устанка, на челу са недораслим и опортуним Пренком Додом, што устаничку енергију није управило у суседне рејоне, где су брђани католици били спремни да следе пример Мирдитије. Тако је устанак више био отпор него прави ослободилачки пламен.

Конзули великих сила у Скадру примили су писмо Пренка Доде о томе да турска војска наступа против његове земље, под изговором да реше опсаде Дод-Гегину кућу. Енглески и италијански представник пошли су валији и Дервиш-паши да би сазнали за разлоге војне операције. Ови су одговорили да је покрет трупа наређен из Цариграда, такође говорећи о ослобођењу куће турског приврженика.² Колона-Чекалди је истога дана, на свој телеграм, добио из Париза налог да предузме кораке у циљу пацификације релевантних области и спречавања крвопролића; у том циљу био је овлашћен да помаже напоре својих колега конзула.³ Чекалди се није ни тада истицао, него је пустио Енглеза (Грин) и Италијана (Берио) да траже објашњења од локалних руководилаца у вези с Мирдитима, чији су се „старци“ и одличници, иначе, обратили једном изјавом Дервиш-паши.⁴

Два батаљона су прешла обласну границу Мирдитије и привремено су заузели села Гјадри и Нарачи, али су се потом вратили у Мјет. Покрет турских чета запажен је и из Љеша, но та војска није била нарочито припремљена за борбу, јер су многи војници патили од скорбута и других болести. Колона-Чекалди је претпостављао да ће Пренк Дода успети да наговори племенике (стварне устаничке и ослободилачке елементе!) да дигну опсаду око тврде куће Дод-Гегине, у којој се налазило блокирано око 40 његових сродника, што би деловало да се смањи линија

¹ *Historia e popullit shqiptar* II, 113. — В. Вучковић погрешно наводи да су Мирдита свирепо кажњени „одмах после примирја“ након првог црногорско-турског рата зато што су једино они одбили да ратују на турској страни против Црногораца (*Енциклопедија Југославије* I, Загреб 1955, 157).

² ADMAE, CP, vol. XX, ф. 448—49, СС телеграмом из Скадра 4. априла 1877.

³ Исто, 450

⁴ Исто, 451—52, СС из Скадра 5. априла 1877, са бр. 156.

конфронтације. Тешкоће су, при томе, настајале у томе што је Дервиш-паша тврдио да се одлука не налази у његовим рукама. Иако је књаз Никола младом Доди послао још 6.000 франака, овај, лаком на новац, задржао их је за себе и није купио муницију, држећи се мирно према Турцима. Некадашњи заповедник у Скадру, Ахмед-Хамди паша, који је Пренка Доду окружио неповерењем од његовог искрцавања у Бару, у међувремену је постао министар полиције, што је чинило да је Порта водила непријатељску политику према Мирдитима. Дервиш-паша је био смењен, а његов наследник није одмах приспео.⁵ Тиме је добијен мали предах у кризи који Пренк Дода није знао, или пре, није био вољан да искористи, да прошири пламен устанка у суседним племенским барјацима.

У првој недељи априла, после 20 дана блокаде, опсада око Дод-Гогине куће дигнута је.⁶

Скадарски валија одбио је да формално прими саопштење британског и италијанског конзула у вези с мирдитским пословима. Они су само чули да ће за извесно време операције у Мирдителији бити обустављене и да ће стање на том подручју бити као дотад.⁷ Осмог априла Турци су извршили напад без већег ефекта на место Gliadie.⁸ Према једној службеној депеши коју је примио италијански конзул, Порта је изражавала да је спремна да се држи уздржљиво, но у Скадру су настављене припреме за напад на Мирдите. Једно село у равници заузето је 8. априла. Ипак, снаге покренуте против Мирдита нису износиле више од шест батаљона, тј. 3—4 хиљаде људи. Поред тога, говорило се да ако Турци не закључе мир са Црном Гором, да ће свих 26 батаљона, којима су Турци располагали у северној Албанији, бити упућено на црногорску границу. Причало се и то да ће се на први пуцањ Црногораца дићи мирдитски горштаци. Главни разлог за такво држање сви су видели у Портином насртању на племенску самоуправу.⁹

Приликом борбеног сусрета 8. априла Турци су показали премоћ не само својим бројем на тачкама напада, него и својим пушкама са великим дометом дејства, док су пушке Мирдиат добаћивале танад само на две трећине растојања. Присуство муслиманског башибозука је и даље заоштравало сукоб. Занимљиво је да су односи Пренка Доде са италијанским конзулом били непосреднији него са француским, тако да је Италијан примао писма која нису упућивана и Чекалдију.¹⁰

⁵ Исто, 452—54.

⁶ Исто, 465, СС из Скадра од 10. априла 1877, са бр. 158.

⁷ Исто, 457, СС телеграмом из Скадра 6. априла 1877; ф. 458', СС телеграмом из Скадра 6. априла 1877.

⁸ Исто, 459, СС телеграмом из Скадра 9. априла 1877.

⁹ Исто, 460, СС из Скадра 9. априла 1877, са бр. 157.

¹⁰ Исто, 465—66, СС из Скадра 10. априла 1877, са бр. 158 и ф. 467 (Пренково писмо италијанском конзулу, из Јуроша 4. априла 1877).

Пред надмоћнијим турским јединицама Мирдита су уступали терен, тако да је низам ушао више километара у Мирдитију. У Скадру се говорило и о једном боју јужно од Љеша. Мирдитско учешће у борбама отежавала је околност што у својој средини нису имали лекаре.¹¹

Операције против Мирдита су за три дана престале (11—13. априла), али су се башибозуци, 2.000 наоружаних људи, окупљени у пет батаљона, распоредили на четири места: на призренском друму, у Задрими, у Љешу и Матји. Мирдита су показивали жељу да се бране, иако су у техничком и материјалном погледу били инфериорни. Пренк Дода је обновио своје захтеве књазу Николи у погледу помоћи. Аустријски конзул је у исто време примио жалбу од бискупа Задрима да су регуларне турске трупе, после борбе 10. априла, оскрнавиле и опљачкале једну цркву.¹²

Бечки *Tagblatt* донео је о „турско-мирдитском питању“ неколико занимљивих појединости. Пренк Дода је за 8. април сазвао у Орошу састанак племенских главара и капетана. Говорило се о старим правима која Порта и њене валије крше и како су Мирдита остали сами у конфронтацији с Турцима који блокирају везу Мирдитије са варошима; опат Пренк Доде је протестовао што Порта крши старе аутономне повластице, истакавши да се оне само оружјем могу одбранити; говорило се и о потреби да се католичка племена повежу са Црном Гором, већ и зато што ће Црногорци обновити непријатељства са Турцима. Лист је писао и о ранијем присуству двојице Црногораца у мирдитском средшту.¹³ Изгледа да је овај састанак на сам дан турског напада био потребан због помањкања борбеног отпора главарског слоја.

У три прва боја (8, 10. и 11. априла) први је попустио барјак Дибра, чији су „старци“ примили новац од Турака, те више нису показивали воље да се боре. Тиме је пут за Орош био отворен са источне стране. Четрнаестога априла Пренк Дода је примио вест да је седам турских батаљона посело вис Ђафа Малит. Мирдитски старешина констатовао је да је по среди издаја, те се одлучио да спасава сопствену главу, уверен да отпор више не би могао бити ефикасан.¹⁴ Дакле, Турци нису продирали на основном очекиваном правцу, од Мјета и Пуке, него с леђа, од дебарског краја, користећи чаробну формулу за племенске старешине — новац.

¹¹ Исто, 468—68', СС, из Скадра 11. априла 1877.

¹² Исто, 469, СС из Скадра 14. априла 1877. — Француски амбасадор у Цариграду претпостављао је да строги поступак према Мирдитима треба протумачити општим Портиним држањем према хришћанским велесилама (ADMAE, CP, Turquie, t. 409, ф. 237, од 11. априла 1877).

¹³ *Das Tagblatt* (Wien) 24. април 1877, 1, Die türkisch-mirditische Frage (допис из Скадра 15. априла 1877).

¹⁴ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 476, СС из Скадра 16. априла 1877, са бр. 159 (писмо Пренка Доде из Ороша 14. априла 1877).

Шеснаестога априла аустроугарски и француски конзул примили су чудну писмену Додину поруку. Дошавши до закључка да би продужени отпор изазвао узалудно проливање крви, млади кнез је предложио да се са својом породицом и сродницима стави под окриље француске и аустроугарске владе, молећи ове две владе да употребе свој утицај да дође до прекида непријатељстава против Мирдита. Аустројски конзул је одмах телеграфисао у Беч. Пошто су се турске трупе налазиле на путу за Орош, Колона—Чекалди молио је за хитно упутство.¹⁵ О овој очекиваној Додиной понуди један преглед хисторије арбанашког народа даје следеће образложење: „Истовремено, енглески и аустроугарски конзул у Скадру су обећањима и новцем добили пристанак Пренк Биб Доде да напусти устанике и да се преда турским властима, обезбеђујући му опроштај и њихову подршку да га Порта призна као капетана Мирдитије“.¹⁶

Колона-Чекалди, кад је накнадно обавештен о подмићивању неких мирдитских главара, прихватио је Додин апел, те је јавио влади у Паризу да никад није био потребнији Мирдитима него у насталој ситуацији. Пошто власти у Скадру осам дана нису одговориле на посредовање британског и италијанског конзула, аустроугарски конзул Васић, уз сагласност свог француског колеге, једном обичном нотом обратио се Мустафа-паши обавештавајући га да Мирдита нуде прекид борбе, пошто су се уверили да је даљи отпор бесциљан. Француски конзул био је мишљења, ако француска влада жели да посредује, да се то може учинити једино у Цариграду, с обзиром да су људи са Порте држали у рукама конце мирдитске афере. Он није одобравао ранији Пренков рад, те је сматрао да је млади мирдитски старешина примио добру лекцију. Још мање је одобравао да као племенски старешина напусти племе, не давши му ни муниције ни директиве, мада је из Црне Горе примио довољно новца да обезбеди 4 милиона фишека. Ако би, међутим, Црна Гора поново ступила у рат, и ако би извршила снажан војнички притисак на Турке, хришћанска племена (чак и Љешка Малесија) поново би се дигла на оружје.¹⁷

Аустроугарски министар спољних послова гроф Андраши сложио се да конзул Васић поступи према захтеву Мирдита, на начин који би ови формулисали. Он је био расположен да се уздржано ангажује у Цариграду да би Распо поштовала status quo у погледу организације хришћанских брђана. Ке д'Орсеј препоручио је свом представнику у Скадру да буде у вези са аустроугарским конзулом у Скадру.¹⁸

¹⁵ Исто, 472—2', СС телеграмом из Скадра 16. априла 1877.

¹⁶ *Historia e popullit shqiptar* II, 113.

¹⁷ АДМАЕ, СР, vol. XX, ф. 473—4', СС из Скадра 16. априла 1877, са бр. 159; ф. 477, прилог акту бр. 159 од 16. априла 1877.

¹⁸ Исто, 479, Версај — Чекалдију телеграмом од 18. априла 1877.

Управо кад су турске трупе напредовале ка Орошу, Црногорци су иступили и на силу су заузели неке положаје код Подгорице.¹⁹ У прогласу књаза Николе (од 14/26. априла) поводом обнове ратног стања с Турцима нису означени никакви политички циљеви у односу на Арбанасе. Званични орган Црне Горе означао је нови рат као словенску војну против Турака.²⁰ Књаз Никола је 8/20. априла телеграфисао француском конзулу у Дубровнику да Мирдити треба да наставе с отпором и, ако могу да се боре још неко време, он ће их подржати, о чему је конзул требао да их обавести.²¹

Мирдити су сазнали да је Русија коначно заратила и да су Црногорци борбено иступили, те су одлучили да наставе са отпором, мада је он стварно био без позитивног изгледа.²² Нови подстицаји мирдитских племеника (из масе) успорили су напредовање Турака. Успорено наступање дошло је и као последица турског одвођења стоке из хришћанских села, а у Скадру се причало да су Турци масакрирали жене и децу. Пренк Дода је поново писао Дервиш-паши (кога више није било у Скадру), настављајући да изражава покорност.²³ Представници власти у Скадру и Порта трудили су се да се поверује како је у Мирдитији све завршено. Та теза је била смишљена, јер и после две недеље наступања Турци нису могли да окруже Орош (иначе само два дана хода од Скадра), а местимично су претрпели и неуспехе. Стицао се утисак да су Мирдити одлучили да се туку до последњег метка, којих су, на жалост, имали врло мало. Њихове наде биле су упућене Црној Гори, чији је књаз, усталом, био спреман да им помогне.²⁴ Прекид црногорско-турских односа изазвао је промену расположења и код Пренка Доде, тако да су у Скадру сматрали да је његов последњи демарш можда требало да послужи само да се добије у времену.²⁵

Турска офанзива није постигла много за 15 дана. Од скадарског правца она је задобила Касниети, а од стране Љеша тек се почела упућивати у мирдитске горе. Мирдити су изнуравали турске војнике ноћним препадима. После поновог уласка у рат

¹⁹ Исто, 478, СС из Скадра 19. априла 1877. — У Цариграду су представници велесила тада још обавештавани да Мирдити настављају са савезањем отпора (ADMAE, CP, Turquie, t. 409, ф. 260, de Mouy, из Пере од 19. априла 1877).

²⁰ Глас Црногорца 17. априла 1877, уводник; 25. априла 1877; 1; 2. маја 1877, 1; Никола I, Мемоари, 417—22; Вл. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, 413.

²¹ Архив Црне Горе, Министарство унутрашњих дјела, Писма и наређења, бр. 39, 1, 40, телеграм књаза Николе Sainte Maire-у, француском конзулу у Дубровнику, са Цетиња 8/20. априла 1877. и одговор овога, који је 9/21. априла пренео обавештење Чекалдију у Скадар.

²² ADMAE, CP, vol. XX, ф. 480, СС из Скадра 19. априла 1877.

²³ Исто, 481, СС из Скадра 20. априла 1877.

²⁴ Исто, 482, СС из Скадра 22. априла 1877.

²⁵ Исто, 483—3', СС из Скадра 23. априла 1877.

Црногораца, Мирдити су постали знатно жилавији, те су улазили у села која су Турци заузели па напустили да би наставили наступање. Аскер није блокирао друмове, тако да су повереници Пренка Доде слободно силазили у Скадар; чак се (22. априла) десило да су неки од њих изашли из вароши са коњима натовареним кременом за пушке и са 2.400 фишека. Сами Мирдити су рачунали да затворе пролаз код села Кислије и Скала Мала, тј. тврде положаје који су се могли бранити с успехом, чак и са лошим оружјем, какво су имали брђани. Турцима је претила опасност да, кад заузму Орош, страдају при повратку, јер при наступању заузета села нису била поседнута и покорена, чак ни разоружана. Пренк Дода је и даље рачунао на сарадњу са Црном Гором. Књаз Никола му је поручио да се одржи још неколико дана и да ће га он помоћи.²⁶

У Мирдитији је, дакле, почео да се фронтални рат претвара у партизански, што је у ствари једино одговарало тадашњим могућностима бројно слабијих и недовољно наоружаних брђана. Међу конзулима у Скадру је с усхићењем примљена вест да се при борбама око теснаца Ђафа Малит (13. априла) борила и једна жена и да је у тој борби и погинула.²⁷ Поштовање је уливало и отпор који су пружали капетан Кољ, његов син Пренке (црногорски васпитаник), па и опат Пренк Дочи, и то на територији коју су Турци већ заузели. О томе је јављао сам Пренк Дода, наводећи да су се удружили са људима из Ксела и да могу пружати отпор три дана, па и дуже, ако им стигну пушчани прах и оружје. Ако би за седмицу дана стигле пушке и муниција које је обећао књаз Никола, млади Дода је (18. априла) писао да би се о Мирдитији друкчије говорило. Он је поручио да се из његове куће у Скадру изложе продаји сребрни оковани пиштољи, како би се набавио барут. Мада је изгледало да је Љешка Малесија изгубљена, Пренк Дода је сматрао да би се нападачима са те стране могао спречити повратак, ако би се остварила борбена сарадња, обећана од књаза Николе, и стигло наоружање. Млади Дода је посебно рачунао са племенима Пуке и Кселе, с тим што је сматрао да би племе Пулата могло да изведе војну демонстрацију према Скадру, да би везало турске снаге. Устаници су, наводно, посејали раздор међу муслимане Матје, пошто су са те стране најлакше могли добијати праха и кремена за пушке.²⁸

Турци су без борбе ушли у Орош 22. априла, на недељни дан, не нашавши у месту никога. Повлачење без отпора настало је као последица недостатка муниције, а можда и зато што су били делом опколени од бројнијих непријатељских колона. У то време више црногорских батаљона усредсређено је у Шестани-

²⁶ Исто, 483'—5, СС из Скадра, 23. априла 1877.

²⁷ Исто, 486.

²⁸ Исто, 487—7, СС телеграмом из Скадра 23. априла 1877, са бр. 160 (писмо Пренка Доде из Ороша од 18. априла 1877).

ма.²⁹ Непосредни увод у заузеће Ороша представљало је лоше држање племена Ксела, које се прикључило мирдитском устанку. Оно је, 27. априла, пропустило турску војску, после споразума закљученог са муслиманима Матје, који су сачињавали претходницу освајача. Тако се Орош нашао под координираном ватром са југа, где су се налазили муслимани из Матје, и са севера, где је турске трупе водио Осман-беј. У тим тренуцима Мирдители нису имали не само барута него ни хране. Одлуку о напуштању племенског средишта донео је сам Пренк Дода, пошто су Турци заузели прве њима на удару куће 22. априла. Према француском конзулу у Скадру, ништа није индицирало да са падом Ороша престаје мирдитски отпор, и то већ зато што је било јасно да Порта неће моћи дуже држати многобројне батаљоне у гладној земљи, и то у време кад су јој они били потребни на границама према Црној Гори.³⁰

Чекалди је, наиме, био обавештен да су Црногорци били спремни да изврше борбену диверзију у правцу Албаније, у првом реду од Шестана, на западној страни Скадарског језера, како би олакшали турски притисак у Мирдитији. Таквој могућности су нарочито симпатисали фрањевци у Скадру, без обзира на народност, чији се један фратар управо налазио на Цетињу под изговором да измоли одобрење да се подигне једна црква у Кучима. Старешине племена Шкреља, Хота и Кастрата такође су држали страну Црној Гори.³¹ Двадесет деветог априла књаз Никола је са Цетиња пошао у Бјелопавлиће, да одатле припреми главни напад у правцу Албаније.³² Непријатељства су стварно била обновљена 26. априла, једним окршајем под Подгорицом, којом је приликом заробљен један Куч, коме су Турци потом одрубали главу.³³

Двадесет деветог априла аустроугарски и француски конзул поново су добили апел Пренка Доде да буде стављен под њихову заштиту и отпремљен у Скадар. Чекалди није знао шта да закључи, јер се код младог Доде стално појављивала двострукост у држању. Чак ни аустроугарски конзул, знајући да би Порта одбила да мирдитском старешини у насталим збивањима призна страну гаранетију, није сматрао да Доди треба одговорити било шта. Тридесетог априла Пренк се налазио у селу Лурист, које припада муслиманским братствима Матје (одакле је пореклом била Пренкова мајка), под бесом једног бега.³⁴ У писму конзулима Пренк је навео да се народ сматра превареним и из-

²⁹ Исто, 489, СС телеграмом из Скадра 24. априла 1877. — Види напис у *Le Monde* 27. априла 1877. (Мирдитија ће бити прегажена; Црногорци се концентришу према Подгорици).

³⁰ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 490—91, СС из Скадра 24. априла 1877, са бр. 161.

³¹ Исто, 491—2.

³² Исто, 494, СС телеграмом из Скадра 29. априла 1877.

³³ Исто, 496¹—7, С Сиз Скадра 30. априла 1877.

³⁴ Исто, 497—7.

губљеним због издаје коју је нарочито починио један „старац“, примивши новац од Турака. Пренк је молио заштиту и за своје сроднике, капетана Ђона и Коља, и посебно за опата Пренка До-чија, али и за своја добра.³⁵

Опште стање није измењено околношћу да се италијанска ескадра из Таранта појавила пред Скадром и да је Црна Гора ступила у рат. Црногорске акције биле су везане за херцеговачко бојиште, те је било јасно да Црногорци неће бити у стању да поведу озбиљнију офанзиву у правцу арбанашких планина. Турска војска у скадарском крају бројала је тада 18—20 хиљада људи, не рачунајући батаљоне у Мирдитији. Главно појачање представљали су регрути, од којих је образовано шест нових батаљона. Нови главни заповедник, Али Саиб-паша, налазио се у Подгорици и под својом командом имао је два дивизиона и пет бригадних генерала.³⁶ Као што се види, турска војска, крајем априла 1877, била је на црногорској граници много већа него годину дана раније.

Првих дана маја устанак Мирдита и суседних племена био је угушен. Мирдигија, која је остала без свога племенског старешине, претрпела је велике штете од пљачке и паљевине.³⁷ Део италијанске штампе дао је догађајима у северној Албанији у пролеће 1877. године широк публицитет и алармантан карактер, најављујући савез Црне Горе и Мирдита и акцију за стварање арбанашке државе уз бок Црне Горе, са седиштем у Скадру и под владом Пренка Доде. То писање се поклапало, дакле, са оним што је крајем 1876. опат Дочи говорио на Цетињу. Листови су објављивали вести и о тобожњем састанку књаза Николе и Пренка Доде на црногорској граници и да је том приликом уговорена заједничка војна акција Црне Горе и Мирдита против Скадра. Писано је и о великим симпатијама Арбанаса за Италију и о намери „Скадрана и свих Арбанаса да се обрате италијанској влади, тражећи службени њен протекторат и подршку“. У доба кад су Мирдита били стешњени, конзул Васић из Скадра јављао је да је један италијански ратни брод долазио у Драч, и да се претпостављало да он има задатак да покуша да мирдитског кнеза пребаци у Италију. Ова италијаска кампања није била без икаквог основа, јер је, на пример у лето 1877, немачки канцелар Бизмарк био мишљења, ако Аустро-Угарска заузме Босну и Херцеговину, да Италија поседне Албанију или какву другу отоманску област на Јадрану.³⁸

Иако је закаснио, књаз Никола није изневерио у погледу својих обећања Мирдитима. Првих дана маја он је пропустио оружје и муницију за Мирдите и друга католичка племена (Пула-

³⁵ Исто, 498, СС из Скадра 30. априла 1877, са бр. 162 (писмо Пренка Доде, писано у Monte Santo d'Orosch 25. априла 1877).

³⁶ Исто, 499—500, СС из Скадра 30. априла 1877, са бр. 163.

³⁷ *Historia e popullit shqiptar* II, 113.

³⁸ В. Stulli, н.н., 301 и 304.

ти, Шаља, Шоше). Опат Дочи и капетан Ђон Дода, најближи саветници мирдитског кнеза, пошли су на Цетиње, да се договоре о поновном оружаном отпору у Мирдитији.³⁹ На заобилазном путу, међутим, били су ухваћени од гусињских муслимана и дотерани у Скадар. Иако није веровао да ће се према католичком свештенику применити најтежа казна, Колона-Чекалди је ипак замолио да Париз интервенише у Цариграду, камо су ова двојица одмах затим били и отпремљени.⁴⁰

Иако су Мирдита и брђани јужнијих католичких племена престали да се помињу у конзулским извештајима из Скадра, у неким племенима ипак нису владали мир и слепа покорност. Ипак, мирдитски устанак није више задавао бриге Турцима, и они су могли да уведу у борбу против Црногораца и остале арбанашке католике.

V. — Католички Арбанаси за време другог црногорско-турског рата

У другом црногорско-турском рату, Турци су против Црногораца поново повели Малисоре, који су се налазили заједно са муслиманима у таборима нерегуларних трупа. Држећи предстраже на Расиној главици, они су доста и страдали у борби 4/16. јуна 1877. Само из Хота и Кастрата погинуло је, наводно, 300, а рана је допало 200 бораца; погинуо је и један хотски (син главовитог Чул-Милуна) и један кастратски барјактар. Борба Малисора заједно са аскером бележи се и 8/20. јуна код Спужа и даље преко Вељег брда до Подгорице. Ту су дејствовали католици из Копљика, Шкреља, Грижа, Реча-Селца, Риола, Постораба и Климента. Пошто су Црногорци са Кучима-Дрекаловићима ослободили целу област Дрекаловића, послато је 10 батаљона војника и четири табора Арбанаса против Новог Села. Заједно с низамом тукли су се против Црногораца и Куча на Фундини и у Диношу (27. августа/8. септембра) и Малисори, који су дошли ка-

³⁹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, ф. 502—2', СС телеграмом из Скадра 7. маја 1877. — О Пренку Дочију, као »ecclesiastique turbulent« држало се да је битно утицао на држање Пренка Доде, За њега је ипак интервенисао апостолски викар у Цариграду Грасели (ADMAE, CP, Turquie, t. 411, ф. 79—80', de Mouy, из Пере 11. јула 1877, са бр. 96).

⁴⁰ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, ф. 505—5', СС из Скадра 16. маја 1877; ф. 506, СС телеграмом 17. маја 1877; ф. 507—9', СС из Скадра, 22. маја 1877, са бр. 165.

ко из Подгорице тако и из Љешкопоља.¹ То су, очигледно, били католици из Скадарске Малесије.

Иако су у обновљеном ратном походу покупљени готово сви Арбанаси скадарскога краја, од њих ускоро није било велике користи, јер су се због одавања пљачки и међусобних распри мало налазили у првим борбеним редовима. Већ 1. августа, због великих губитака, Малисори (њих 7.000) почели су бежати својим кућама. Током августа 1877. чешће су међусобне борбе католика и муслимана, на пример 4. августа (23. јула) између муслимана Дебранаца и католика Мурићела и Скадранаца, у ком је окршају погинуло 75 људи, а знатно више рањено. Код Вешњана (3/15. августа) Арбанаси су пред црногорском војском бежали без обзира.² Ствар се, дакле, поновила из првог рата, кад су колани због губитака попустили, завршила старим антагонизмом између господујућих муслимана и католика који су тражили слободно место под сунцем.

Пренк Дода у насталим условима није престао да се брине о својим јавним интересима. Он се јавио француском конзулу 12. септембра (из »Monte Sancto d'Oroschi«), обавјештавајући га да су Турци спремни да му опросте, само није знао под којим условима. То су, у ствари, биле алузије на оно што су Аустријанци за њега радили на Порти. Чекалди је ипак сматрао да млади Дода не би требало да прихвати било какве обавезе док се не види како ће се рат завршити.³

У последњој декади септембра аустроугарски генерални конзул у Скадру повео је занимљиву акцију. Преко бискупа и апостолског префекта племена Пулата упутио је католичким горштацама окружницу у којој их је замолио да се оставе немира, него да се потпуно потчине валији, односно да саставе дужне одреде бораца за рат. То је учинио на валијин захтев, али је било јасно да је јачање турских ефектива према Црногорцима одговарало и интересима Беча и његовој противсловенској политици на Балкану, а посебно у крајевима у којима су живели Арбанаси. Католички клер у северној Албанији није политички био јединствен; поред аустријских присталица (нарочито код по-

¹ *Глас Црногорца*, 9. јуна 1877, 1; 16. јуна 1877, 1—2; Никола I, *Меморари*, 469—71; С. Гопчевић, н.д., 178—80, 182, 204. — Рачуна се да је јула 1877. године било 6.000 Малисора у турској војсци (М. Вукчевић, *Сауервалдов дневник*, Београд 1931, 31). — О црногорским трупима на арбанашкој граници види: *Le Monde* 14. августа 1877, 2; 26. октобра 1877, 2 (пред црногорску операцију према Албанији). — Јован Хаџи-Васиљевић (*Арбанаски покрети*, 57—9) помиње учешће Малисора и у следећим бојевима: 16/28. маја на Расиној глави (4—5 табора), 7/19. јуна на Ждребанику (Малисори из Спужа, Височице, Маљата и Кукошевине, из Хота и Кастрата, а наводно и из Мирдителије; 12.000 Арбанаса католика и муслимана); 30. јуна / 12. јула (приликом упада у Љешанску нахију, Хоти и Груда); 19—20. јула / 31. јула и 1. августа (код Јеленка и Ждребаоника, 7.000 Малисора).

² Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арбанаски покрети*, 9—10 и 59.

³ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 578¹—79¹, СС из Скадра 18. септембра 1877, са бр. 181.

ложају старијих свештеника), било је и италијанских приврженика (нарочито у градским насељима), док су фрањевци, који су држали већину жупа међу брђанима, били одреда уз Црногорце.⁴ Пре те окружнице пулатски префект, фра Анђело, обавестио је конзула Васића да у племену Пулати (поред Мирдита) агитују црногорски емисари, нарочито у вези са поновном забраном брђанима да долазе на турске пазаре. Аустријски конзул је од племеника Пулата тражио да се не повезују са Црном Гором против Турака, да турска војска не би освојила и њихове планине, као мирдитске. Васићева порука имала је делимично дејство јер је 14 најугледнијих првака из Пулата сишло у Скадар. Француски конзул је ипак сумњао да ће они пристати да, према наређењу Порте, спреме одред, с обзиром да су црногорски успеси, с једне, и чињеница о мало регуларних турских трупа у Албанији, с друге стране, биле околности које нису доприносиле подизању угледа отоманске моћи.⁵

У држању брђана запажала се и даље једна социјална карактеристика: док су богати и друштвено експонирани елементи показивали спремност на компромисе, племенска сиротиња испољавала је борбени дух и у конкретној ситуацији лакше пристајала уз утицај из Црне Горе. Подлежући утицајима са свих страна, главари великог пулатског племена дали су валији полуобећања; пристали су потпуно само да обуставе крвну освету. Карактеристичан је податак да је у Пулатима дошло до борбе између две породице првака, у којој је погинуло осам лица.⁶

После њих у Скадар су позвани представници шест великих племена да плате контрибуцију за одржавање трупа, што нису учинили ни за 1876. годину, и да се регулише питање довођења војних одреда брђана. Колона-Чекалди је држао да ако Црногорци не наставе да нижу успехе, нарочито према Арбанасима, да ће католички планинци наћи изговор да би остали код својих кућа. Валија је најпре тражио да племена у кратком року испоруче 5.000 комплетних одела и 10.000 пари опанака и да се у вилајету сакупи 50.000 франака за издржавање трупа.⁷

Мајка Пренка Доде била је, поред тога, обавештена да ако јој се син ефективно не потчини властима, да ће им породична добра бити распродата у року од два месеца.⁸ Пренк Дода се и средином новембра скривао у планинама, у немогућности да се

⁴ Исто, 582—3', СС из Скадра 25. септембра 1877. — Поменути фрањевци често су школовани међу босанским фрањевцима или у Славонији, те су познавали Хрвате и Србе, односно њихов језик. — Гопчевић (н.д., 279) сматра да су Италијани имали својих људи и међу фрањевцима међу брђанима, што изгледа мало вероватно.

⁵ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 584—7', СС из Скадра 1. X 1877, са бр. 184.

⁶ Исто, 589'—90, СС из Скадра 15. октобра 1877, са бр. 185.

⁷ Исто, 589—90', (d'orankis).

⁸ Исто, 591—1'. — Колона — Чекалди и министарство у Паризу тражили су од француског представника на Порти да се не примене планиране репресалије против породице Пренка Доде (ADMAE, CP, Turquie, t. 413, ф. 50—51', dr Mouy, из Пере 12. новембра 1877, са бр. 145).

одлучи да ли да се преда Турцима или да сачека исход црногорско-турског рата, рачунајући још увек са ефективном подршком суседне хришћанске кнежевине. Он је, наиме, тражио од књаза Николе 7.000 пушака са муницијом, инсинуирајући да му је и новац потребан. Акцију у Црној Гори водио је Пренков рођак, капетан Кољ. Неумереном Пренковом захтеву није могло бити удовољено, те је из Црне Горе стигла само знатно мања количина добрих пушака и 500 златника, уз поруку да Мирдити треба из своје области да истерају и последњег турског војника. У то време, пак, као окупатори Мирдитије служили су војници једног и по батаљона.⁹ Књаз Никола је одговорио Пренку да ће за 12 дана задовољити њихове захтеве.¹⁰

На писање југословенских листова да су се северноарбанашка племена определила у корист Црне Горе, француски конзул је разликовао став Пренка Доде од држања обичних племенских Мирдита, који су се још налазили у стању прибирања после пораза. Најслободније је тада живело велико племе Пулата. Из њега је заиста упуњено двадесетак угледних људи у Црну Гору, свакако да траже пушке и муницију.¹¹ И Лондонски *Тајмс* је у првој декади новембра донео вест да је једна депутација арбанашких првака посетила црногорску врховну команду. Париски *Монд*, према дубровачком извору, саопштио је да су се изјаснили за рад са Црном Гором: Мирдити, Хоти, Клименти, Шкрељи и други, борећи се с оружјем у руци у корист једне аутономне владе; старешине племена Шаље и Шоше налазиле су се, у првој декади новембра, такође у Црној Гори, радећи са књазом Николом на једном савезу.¹² Ипак, још крајем новембра католичких брђана било је у турској војсци. На пример, на положајима Вељег брда према Подгорици и у одреду Хаџи-Хусеин паше налазили су се: 400 из Шкреље, Климената, Кастрата и Речи-Љуљо на диношким узвисинама; 150 Хота било је у Лафту, крај цркве грудске, помогнуто од 300 племеника Груда. Сасвим је друкчија ситуација била са пет племена Пулати, од чијих емисара је књаз Никола молио да му позајме 700 волова за исхрану црногорске војске.¹³

⁹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, ф. 593—5, СС из Скадра 26. октобра 1877, са бр. 185 bis. — Никола I, *Мемоари*, 199 (Пренкова поновна понуда Црној Гори кад су се црногорске трупе налазиле на Војани); Опсада Бара 1877. г., *Мемоари* војводе Гавра Вуковића, Сарајево 1930, 15. (10/22. новембра 1877, наводна миридитска побуна).

¹⁰ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 596'—97, СС из Скадра 3. новембра 1877, са бр. 186.

¹¹ Исто, 599'—600, СС из Скадра 12. новембра 1877, са бр. 187.

¹² *Le Monde* 10. новембра 1877, 2; 11. новембар 1877, 3 (en faveur d'un Gouvernement autonome). — С. Гопчевић, н.д., 293.

¹³ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 608—9', СС из Скадра 22. новембра 1877, са бр. 190. — Постојао је и један малобројан батаљон Арбанаса у Улцињу (С. Гопчевић, н.д., 290). — Али Шаиб је од фрањеваца међу Мирдитима тражио да за новчане награде раде међу брђанима за рачун Турака; С. Гопчевић, н.д., 293.

Књаз Никола је чак знао да поставља ултиматум појединим племенима. Ноћу између 23. и 24. новембра, наиме, црногорске барке пристале су на источној обали Скадарског језера, према висовима Кастрата, те су се црногорски гласници нашли са барјактаром Кастрата, тражећи слободан пролаз преко кастратског подручја, остављајући му осам часова за доношење одлуке. Како је у том племену било и муслимана, они су дохватили оружје и одлучили да бране своју обалу језера. Кастрати су највише желели да сачувају став ишчекивања према Турцима, али их је страховање од пљачки Црногораца определило против књаза Николе.¹⁴

Двадесет четвртог новембра Пренк Дода је писао књазу Николи, изражавајући спремност својих племеника да узму оружје у руке, али је тражио да се тајно одреди време и правац напада. Француском конзулу је изгледало могуће да се тада нешто поново почело радити у Мирдитији, али је ипак био мишљења да би за масовно покретање Мирдита био најпре потребан какав еклатантан успех Црногораца.¹⁵ То је можда требало да буде продор Марка Миљанова, са 6.000 Црногораца и Куча са кучке племенске територије на подручје Хота, на источној обали Скадарског језера. У Хотима су племеници били подељени: једни су били за то да се брани територија, не дајући пролаз Црногорцима, док су други били уз ове.¹⁶ Да је у племену било муслимана, као у Кастратима, одмах би преовладала прва струја.

Марко Миљанов је 11—12. децембра 1877, са својим личним батаљоном и са 700 савезника Арбанаса (од којих 400 Хота), преко Грабова и Туза ушао у Кастрате, у намери да се приближи Скадру и ту повеже са Мирдитима. Одред од толико људи није био довољан да се на препад заузме тврди, иначе тада усплахирени Скадар, те су црногорски савезници Малисори одбили да извршавају наређења. Тим пре што није постојао стриктан споразум са Мирдитима. Увређен што је као племенски кнез стављен под команду једног црногорског војводе, Пренк Дода није поступио према договору, него се повукао у планине. Један извор наводи да су прави разлог за ово повлачење биле енглеске гвинеје, тј. да је новац у знатним свотама издељен племенским главарима.¹⁷

Књаз Никола није могао извршити обећања дата Пренку Доди о слању велике количине наоружања. Уместо тога, књаз је Пренка (у првој половини децембра) позвао да дејствује с оним чиме се у Мирдитији располаже. Пренк Дода није могао бити очаран таквим исходом, али су свима католицима северне Алба-

¹⁴ АДМАЕ, СР, vol. XX, ф. 612—12', СС из Скадра 26. новембра 1877, са бр. 191.

¹⁵ Исто, 613—13'.

¹⁶ Исто, 618—8' СС из Скадра 2. децембра 1877, са бр. 193.

¹⁷ С. Гопчевић, н.д., 319—21. — О договору са Мирдитима и Шаљанима при походу на Скадар: Никола I, *Мемоари*, 498.

није све више били за вратом муслимански башибозуци. Уз то је нови аустријски конзул Липич, наваљивао да мирдитски одред дође у Скадар и сарађује с Турцима. Зима је уколила операције војске и размахала расположење у племенима склоним побуни. Мирдита су се поново покретали, а Хоти и Кастрати су се одржали у одлуци да бране племенску територију.¹⁸

Ако су у питању односа према Црногорцима Мирдита били позитивно расположени, значајна победа српске војске освајањем велике нишке тврђаве и њих је узнемирила, док је међу осталим становницима северне Албаније завладао страх. На глас да је Ниш пао у српске руке, у Скадру се сакупило 4—500 Мирдита.¹⁹

VI. — Држање католичких племена северне Албаније у првој половини и средином 1878. године

Првих дана јануара 1878. Арбанаси, и то пре свега муслимани, почели су увиђати да их Отоманско царство више не може бранити од словенске бујице. Зато су своје погледе почели упућивати према Италији, сматрајући да ће у њој стећи моћну заштитницу. Тројица угледних Скадрана посетили су италијанског представника у месту, интересујући се шта би за Арбанасе могла да учини суседна краљевина у случају да Porta не буде у стању да их брани. Муслимани су били расположени да се обрате и бечком кабинету да спречи да Црногорци поседну њихов град. Сам италијански конзул развијао је замисао о једној арбанашкој конфедерацији под протекторатом краља Виктора Емануела. Маштовити Берио, некад противник Турака и „Црногорац“, почео је да се претвара у пасионираног славофоба. Колона-Чекалди, пак, сматрао је да остварењу једне такве арбанашке конфедерације много смета ситуација у областима које Арбанаси насељавају — на југу, где преовлађују православни (са грчким утицајем), у центру где живе искључиво муслимани (који ће остати у орбити Отоманског царства), и на северу, где има и Словена православних, муслимана и две трећине католика, међу којима су најбројнији они који би желели једну аутономну организацију.¹

Друга посебно заинтересована сила, Аустро-Угарска, била је упорна у настојању да се не дозволи ни најмање ширење Црне Горе у правцу Албаније, поготово у области око Скадарског језера; свако зближавање Црне Горе и Арбанаса Беч је сматрао првом фазом губитка свог утицаја у Албанији, тим пре што је и

¹⁸ ADMAE, CP, vol. XX, ф. 624', СС из Скадра 13. децембра 1877, са бр. 195; ф. 627—7', СС и из Скадра 20. децембра 1877, са бр. 196; ф. 630—0', СС из Скадра 27. децембра 1877, са бр. 198.

¹⁹ Ј. Хаџи-Васиљевић, н.д., 59.

¹ ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 12—14', СС из Скадра 7. јануара 1878, са бр. 201.

Грчка предузела акцију да се шири у Епиру и јужној Албанији.² Гроф Андраши је држао да треба стварати аутономну Албанију,³ која би најбоље одговарала аустријским интересима у сузбијању и балканских Словена и амбициозне Италије.

С обзиром да се највећи део снага Царства према Црногорцима могао тада састојати од самих Арбанаса, власти су, да би повећале број племеника обвезника и муслиманских добровољаца, давале по пола либре сваком члану породице онога који би са пушком у руци бранио државне границе.⁴ То ипак није био мамац за католичке брђане. Због тога је основицу скадарске војске сачињавао муслимански башибозук (јер је у вилајету било само шест батаљона регуларне војске и 2.900—3.100 башибозука), чиме се увек изнова отварало питање о односу католика и муслимана, с обзиром на држање тих нерегуларних трупа.⁵ Првих дана 1878. године 1.400 Арбанаса напустило је турске логоре.⁶

У првој половини јануара 1878. дошло је до неочекиваног обрачуна Црногораца са Хотима и Грудима. Марко Миљанов је дипломатисао са представницима та два племена и настојао да се ова племена поведу за Кучима и придруже Црној Гори. Грудни су се томе одупрли. Војвода Марко је изгубио стрпљење, те је око Диноша ударио на Груде; између 15 Груда погинуо је и син грудског војводе Баца Курту.⁷ Овај окршај имао је утицаја на групу северних, пограничних католичких братстава, али не и на јужна, већа и снажнија племена.

Двадесетог јануара 1878. Пренк Дода је сазвао мирдитске прваке, који су после саветовања донели одлуку да поново отпочну непријатељства против Турака. О томе је Пренк Дода једним писмом обавестио књаза Николу, подсећајући га на његова обећања у вези с оружјем и муницијом. Одмах су се стотине наоружаних Мирдита упутиле ка Орошу, где је постојао гарнизон од 300 турских војника, и према Касњети, где је логоровао један батаљон са два топа. Нападнут је, ван тих утврђених места, један мали царски одред и том приликом Мирдита су стекли и прве заробљенике — једног официра и два војника. Да спречи даљи покрет мирдитских устаника, скадарски валија је наредио муслиманским племенима Дибре и Магје да уђу у Мирдигију и да је покоре огњем и мачем. Иако је политичка ситуација била повољна, Мирдита нису имали довољно оружја да истерају чак ни два гарнизона која су месецима већ седела у њиховој земљи.⁸

² В. Stulli, н.д., 307 и 308.

³ Documents diplomatiques français, I-ère série, t. II, Paris, 1930, 301—5. № 295; Ч. Попов, н.д., 397.

⁴ АДМАЕ, СР, vol. XXI, 10, СС из Скадра 5. јануара 1877, са бр. 200.

⁵ Исто, 28—28', СС из Скадра 21. јануара 1878, са бр. 203.

⁶ *Le Monde*, 8. јануара 1878, 2.

⁷ *Застава*, 24. I/5. II 1878, 1 (вест из Котора 14/26. I 1878).

⁸ АДМАЕ, СР, vol. XXI, ф. 32—33, СС из Скадра 28. јануара 1878, са бр. 204.

Ипак, од 25. јануара почеле су борбе с опкољеним трупима у Оршоу и Касњети.⁹

Још пре тога, док се крио, Пренк Дода је послао аустријском конзулу Липичу писмо у ком је образложио своје политичке концепције. Он је тражио да Липич у његово име обећа Порти оружану помоћ Мирдита, али под условом: 1) да се кнежевини Мирдителији призна аутономија под султановом врховном влашћу; 2) да се он призна за наследног кнеза; 3) да велике силе, а посебно Аустро-Угарска и Француска, гарантују ту аутономију; 4) да се прецизно одреде границе те кнежевине (од ушћа Дрима код Љеша, током те реке до утока Црног Дрима, потом Црним Дримом до Дибре, а затим једном линијом која би ишла ка Драчу). Тај програм налазио је француски конзул код руских агената, осим што је граничну линију скицирао сам Дода. Занимљиво је да тим простором не би била обухваћена северна католичка племена, ни она према Црној Гори ни она према Метохији. Такве границе су свакако одговарале Црној Гори, јер би оно што би остало од Скадарског пашалука било незнатно у односу на две проширене кнежевине. Љутња Липичева била је још већа кад је из миланског листа *Unione* сазнао да су скадарски муслимани рекламирали окупацију Горње Албаније од стране Италије, и да је петиција у том смислу са 6.000 потписа упућена у Рим. У 6.000 потписа није веровао ни француски конзул, сматрајући да је свеу томе кумовао њихов колега Берио и италијански Арбреш П. Кјара (именован за италијанског функционера).¹⁰

Недовољно припремљена и материјално необезбеђена акција Мирдита није успела. Они су већ после неколико дана борбе били тучени од трупа које су подрле у њихову земљу; спаљена су и два њихова села. Тридесет првог јануара извршена је деблокада гарнизона у Касњети. Истога дана Црногорци су извршили оружану демонстрацију против Подгорице, код Диноша, али то није олакшало положај Мирдита, јер Турци нису повукли трупе послате ка поменутом опкољеном гарнизону.¹¹ Устаници су били погршено вођени: уместо да спрече долазак ових трупа, они су непотребно губили снаге и време око Касњете. Они су извршили два напада на утврђено место, но осим мртвих и рањених другог резултата није било. Једино су дубље у својим планинама поново задобили своју слободу. Пренк Дода је демантовао вести да су Турци заузели још нека места у Мирдителији.¹²

⁹ Исто, 35 и 37 (телеграм из Скадра 29. јануара 1878).

¹⁰ Исто, 33—34', СС из Скадра 28. јануара 1878, са бр. 204.

¹¹ Исто, 38, телеграм из Скадра 1. фебруара 1878. — Пре тога Црногорци су бомбардовали тврђаву на Скадарском језеру, на острву Лесендро, а после напада 28. јануара у њихове руке пали су и Лесендро и Враћина. Изгледало је да ће и тврђава Жабљак доживети исту судбину (Исто, 35'—36 и 41—41').

¹² ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 40—40', СС из Скадра 4. фебруара 1878, са бр. 205 и ф. 43—43' (писмо Пренка Доде француском и аустроугарском конзулату од 1. фебруара 1878).

Трупе из Ороша почеле су палити добра Пренк Додове породице. У вези с тим француски конзул се обратио скадарском валији.¹³ Дванаестог фебруара исти конзул стигао је на Цетиње,¹⁴ свакако да о насталој ситуацији обавести књаза Николу.

Током фебруара Турци су наставили да се свете владајућој мирдитској породици. Конак Биб-Додине удовице, куће капетана Ђона и Коља и уопште сва станишта шире породице Пренка Доде у Скадру, осим три-четири дома, спаљени су или минирани. Башибозук их је опљачкао, а регуларне трупе су однеле три касе. Двојица су погинула, а тешко болестан Пренков рођак Антонио Марку је убијен. Један од поменуте двојице био је ковачки радник, а други један сељак који је мирно ишао путем за Кселу. Оца орошког барјактара, глувог старца од 90 година, најпре су злостављали а потом голог оставили на снегу. Црква у Ксели је изрешетана мецима а потом опљачкана. Пренк Дода, орошки барјактар и друге устаничке вође налазили су се у бегству.¹⁵ Упитан о пљачкама, паљевинама и убиствима у Орошу и другим местима, валија је то покушао да негира и у свом извештају Порти. То су данима оспоравали и енглески и аустроугарски конзул у Скадру. На сцену су поново ступили Дод-Геги-ни жандарми, замењујући турске трупе које су напустиле Орош. Те трупе су се распоредиле у Касњети, како би дубље ушле у планину.¹⁶

Према свом обећању, Пренк Дода је писао заповеднику царских трупа у Касњети, тражећи да прекине даљу војну акцију. Са своје стране, Пренк је отпустио 400 људи из Љешке Малесије који су му дошли у помоћ, а наредио је устаничким снагама око Пуке и Кселе да се врате на своја огњишта. Он је обавестио поменутог команданта да се препоручи мирдитском становништву да се мирно држи, очекујући да ће и Порта водити рачуна о његовим добрима. Пренк је наводио жртве турске одмазде: 80% Мнеле је попаљено, Вик је буквално разрушен, половина села Терзори је уништена, разарања је било и у Ороши, Касњети и Куснени, иста судбина погодила је већи део Фандине и Малог Охрида. Како башибозук тако и војници одвели су стада стоке, главни извор живота Мирдита. Освајачи су одвукли и затечени кукуруз и другу храну. И поред све беде, Пука и Љешка Малесија — тврдио је млади Дода — изјаснили су се за припајање Мирдитима под Пренковим вођством, Због тога је он и очекивао од француске и других европских влада да ће учинити потребне кораке да се удовољи жељи поменутог живља.¹⁷

¹³ Исто, 44', СС из Скадра 11. фебруара 1878, са бр. 206, и 47—47' (Исто, 11. фебруара 1878).

¹⁴ Исто, 48, СС са Цетиња, 12. фебруара 1878.

¹⁵ Исто, 49—51', СС из Скадра 18. фебруара 1878.

¹⁶ Исто, 53—54, СС из Скадра 25. фебруара 1878, са бр. 208.

¹⁷ Исто, 55—56', Пренк Додино писмо Чекалдију од 17. фебруара 1878. — О турском варварству у Ксели (према Драчу) јављао је својој централи и италијански конзул у Скадру (*I documenti diplomatici italiani* — у даљем тексту: DDI —, ser. II, vol. X, Roma 1976, № 32, р. 220—22 од 31. III 1878).

Помоћу гарнизона у Касњети (великим делом састављеног од башибозука) и Дод-Гегиних заштија валија је започео акцију да се од опљачканих и поплањених Мирдита наплате дажбине.¹⁸

После закључења Санстефанског мира становништво Албаније у целини живело је у ишчекивању даљих збивања у вези с разграничењем.¹⁹

Приморана диктатом руских победника у рату, Порта се добро сетила да смени скадарског валију Мустафу-пашу,²⁰ за чије је име била везана поменута одмазда, те је новом намеснику ферику Хусејин Хусни-паши наложено да лепим начином гледа да поправи оно што је било могуће учинити. Нови валија је, средином априла, иницирао сусрет са Пренк-Додином мајком. Он је предложио да се Пренк одвоји од устаника и да дође у Скадар, где ће, по Портином налогу, уживати пуну безбедност. Нагласио је да више нема услова да се користи рат са Црном Гором, јер је он престао. Мајка је требало да пише неискусном сину, да га обавести о разговору и да га позове у Скадар. Биб-Додина удова није могла да се одлучи, док не добије препоруке страних конзула, које би представљале страну гаранцију. Ни француски конзул није се усуђивао да се заложи, знајући да су Турци непоуздани, те је затражио упутства из Париза.²¹

Французи су гаранцију за Пренка Доду добили на Порти, те је о томе амбасадор Фурније 21. априла телеграфисао Чекалдију. Французи, па и сам Чекалди, радили су на помирењу (непризнатог) мирдитског кнеза са Турцима. Скадарски конзул ипак је сачувао велику резервисаност у легализацији Пренк-Додиног положаја: а) јер је млади Дода показао и у последње време доста дволично држање, повезујући се са Црном Гором и б) јер је у питању било и самољубље Порте и турских органа власти. Чекалди је сматрао, ако Порта стварно жели да цементира односе са Мирдитима, да треба да призна Боб-Додиного сина за мирдитског старешину.²² Обавештен о таквом току ствари, Пренк је 30. априла писао валији да прихвата пружену му прилику и да ће доћи у Скадар. Валијин одговор, који би према турским властима служио као пропусница, није одмах стигао, јер се овај бавио у

¹⁸ ADMAE, CP, vol. XXI, 59', СС из Скадра 4. марта 1878.

¹⁹ Исто, 83—3', СС из Скадра 18. марта 1878.

²⁰ Исто, 62, СС из Скадра 11. марта 1878, са бр. 210.

²¹ Исто, 69—70, СС из Скадра 17. априла 1878. — Обавештен о томе, француски амбасадор Фурније је поручио Паризу да ће помоћи да се олакша дијалог између Пренка Доде и скадарских власти, али тек тада кад буде сигуран да ће Порта стварно гарантовати Пренкову безбедност, ако се врати у Скадар (ADMAE, CP, Turquie, t. 416, ф. 327—7', Фурније из Пере 18. априла 1878). У одговору Министарство из Париза је потврдило жељу Француске да се задржи патронат над Мирдитима (Исто, ф. 328—31, са бр. 23).

²² ADMAE, CP, Scutari, vol. XXI, ф. 71—73, СС из Скадра 27. IV. 1878.

Подгорици, где је становништво почело да иступа против предаје овога града Црној Гори.²³

Валија је и даље, новцем и подршком, помагао Дода Гегу и његове присталице у Мирдителији. Он је знао да Аустро-Угарска на Порти не помиње укидање старе мирдитске самоуправе, али и да Француска не може да учини ништа више у том погледу. Питање је, очигледно, морало да се одложи за мировни конгрес.²⁴ Добивши валијин одговор 9. маја, Пренк је истога дана писао да долази у Скадар. Француски конзул, врло обазрив у тој својеврсној погодби око личне слободе, скренуо је пажњу младом Доди да валијина пропусница никако не значи да ће се Пренку препустити управа у Мирдителији. Пренк Дода је коначно приспео у Скадар 19. маја, лепо дочекан од валије.²⁵

Отпор против одредаба Санстефанског мировног уговора снажно се огласио међу муслиманима у Плаву и Гусињу већ у последњој декади априла. Првих дана маја расположење за отпор ширило се и у Бихору, Рожајама, Новопазарском санџаку и Старој Србији. На челу акције налазио се Али-паша из Гусиња, који је (као Али-беј) стекао крваву репутацију у обрачуну са хришћанским племенима. Већ тада је против Црногораца образована нека врста лиге, коју су сачињавали Арбанаси Ђаковице и Призрена, подгорички муслимани и Ђаковичка Малесија. Њима су се одмах придружиле муслиманске области Дибра (којој је претила опасност од бугарског захватања) и Матја. Фанатични муслимани почели су се кретати и у Битољу и Охриду. Овај покрет уживао је не само подршку турских војних старешина на терену, који су у њему видели снагу која би се могла употребити у случају обнове непријатељстава са Русима, него и Енглеза. За Чекалдија је било симптоматично што су скадарске власти затражиле од локалног становништва аванс од 100.000 пијастра (20.000 франака) на име пореза, у чему су хришћани морали учествовати са једном трећином. Одговор на питање зашто је хитно потребан тај новац могао се наћи и у одласку скадарског валије у Подгорицу, којом приликом се, на свој захтев, састао са секретаром књаза Николе.²⁶ Католици скадарског вилајета су у овом првом окупљању будуће Призренске лиге били потпуно мирни.

Већ крајем друге декаде маја 1878. постојала је опасност од арбанашког напада на Црногорце. Француски конзут сматрао је да се клице за такво стање налазе у Портиној политици раз-

²³ Исто, 77—78, СС из Скадра 4. маја 1878, са бр. 214. Види и ф. 81 и 82' (№ 215) од 11. маја 1878.

²⁴ Исто, 83—3', СС из Скадра 11. маја 1878, са бр. 215.

²⁵ Исто, 86—87, СС телеграмом из Скадра 11. маја 1878. и писмо Пренка Доде од 9. маја 1878; ф. 90, СС телеграмом из Скадра од 19. V 1878.

²⁶ Исто, 73'—74 и 75—5' (СС из Скадра 27. априла 1878, са бр. 213), 78—80 (СС из Скадра 4. маја 1879, са бр. 214). — О Портином бодрењу Арбанаса маја 1878. види: С. Гопчевић, н.д., 356; Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арбанаска лига, арнаутска конџра и српски народ у Турском царству*, Београд, 1905, 3.

граничења са Црном Гором и у држању скадарског валије.²⁷ Италијански конзул у Скадру такође је сматрао да су турске власти изазвале дизање Арбанаса против Црногораца. Он је тражио инструкције у случају ако тај покрет буде комбинован с корацима које би предузела Аустро-Угарска.²⁸ Прве присталице лиге у настанку дале су у Скадру избеглице.²⁹

Да се умири књаз Никола, британски конзул у Скадру пошао је на Цетиње да књазу од валијине стране пружи формална уверавања да никаквог напада неће бити.³⁰ Ипак, на црногорско-турској демаркационој линији већ следећих дана долазило је до инцидената између Арбанаса и црногорских војника.³¹ Скадарски Арбанаси су се тих дана ограничили само на протест против црногорских претензија. Са оснивањем Призренске лиге (10. јуна 1878), према вестима из Беча, у северној Албанији уопште се јавила реакција против ширења суседне кнежевине. У Крајини, крај Скадарског језера, у једном конфликту, после оснивања Лиге, убијено је 12 муслимана и три Црногорца, а више их је рањено.³² У том сукобу у Крајини Црногорци су напали избеглице. Италијански представник у Скадру налазио је да турске власти не само што су помогле него су и саучесник у том окршају.³³

Положај католика у северној Албанији био је противречан. Они су тежили за аутономијом, но Турци им је нису давали.³⁴ С друге стране, ту су били и Црногорци, који су желели да нека њихова села обухвате својим новим границама. Првих дана јуна скадарски валија припремао је демонстрацију арбанашких католика против Црне Горе. У Грудима и Хотима он је организовао чете за напад на демаркациону линију. У том смислу били су му на руци Ник Лека, Пепа Шока и Луз Вика. У дослуху са Хусејин Хусни-пашом налазили су се и Клименти. На Цетињу се веровало да је валија инсценирао иступање католичког жи-

²⁷ ADMAE, CP, vol. XXI, 91—91', СС из Скадра, са бр. 216 (и писмо књаза Николе); ф. 93, писмо књаза Николе са Цетиња 6/18. маја 1878, Чекалдију.

²⁸ DDI, ser. II, vol. X, p. 129—30, № 136. — Конзул Берио је био мишљења да би било корисно присуство једног мањег италијанског ратног брода на ушћу Бојане (Исто). — Гроф Андраши је крајем априла 1878. сматрао да Албанија треба да се преуреди као аутономна покрајина под врховном султановом влашћу, а под управом једног кнеза или гувернера. При томе је полазио од тога да су делови арбанашког народа увек поседовали стварну самоуправу и да те Арбанасе Порта никад није успела да потчини својој непосредној власти (ADMAE, CP, Autriche, t. 522, ф. 527—7', маркиз de Vogüe, Беч 30. априла 1878, са бр. 162.

²⁹ ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 95, СС из Скадра 20. маја 1878.

³⁰ Исто, 101, СС из Скадра телеграмом 21. маја 1878.

³¹ Исто, 102, СС из Скадра телеграмом 25. маја 1878; ф. 103, СС из Скадра 27. маја 1878, са бр. 217.

³² *Le Monde* 4. јуна 1878, 3; 28. јуна 1878, 2.

³³ DDI, ser. II, vol. X, p. 177—78, № 185, Берио — Риму, из Скадра 16. јуна 1878.

³⁴ Исто.

вља у Крајини, која је под својим капетанима Гек-Луком, Кољ-Кочом и Кољ-Ђерђом већ изјавила своје незадовољство црногорском управом.³⁵ Књаз Никола је у поруци Чекалдију такође изразио своју бојазан од напада католичких Арбанаса, те је одлучио да начелника штаба своје војске, војводу М. Врбицу, пошаље у Скадар да се обавести о намерама ових.³⁶

На подстицај власти из Скадра, и мирдитски прваци који су се наалзили на турској плати 9. јуна упутили су, заједно с Подгоричанима, великом везиру протест против предаје Црној Гори неких пограничних територија, обећавајући да ће се томе опрети оружјем. Од истих људи сугерисано је и другим областима Албаније да приђу управо основаној Лиги, која би организовала отпор уступању територија. У исто време спремао се нови протест који је требало адресирати дипломатима који су се тих дана искупили на конгресу мира у Берлину.³⁷ Потписници овог другог протеста иступили су у име арбанашког народа за интегритет Албаније и против Словена, од којих се разликују и по раси, језику и вери. Француски представник у Скадру Ж. Понс одмах је приметио да су представку потписали неки појединци из разних области Горње Албаније без икаквих мандата и повезани са представницима власти у Скадру. Католици су били сложни с муслиманима да треба одбити Словене од арбанашких територија, но при томе су њихови политички захтеви били — аутономија католичких племена, која би им омогућила да се повежу са европском цивилизацијом и напретком.³⁸

Међу потписницима представке Берлинском конгресу од католика фигурирали су: Александар Никола и Дед Кола од Мирдита, Чул Мула из Хота, Ђет Вуксани из Кастрата, Мараш Даши из Шкреља, Ибаш Гида из Климената и Скадрани Андреа Широка, Ђон Чоба, Филип Сума, Ђон Мусани, Симон Симони и Ђон Лука. Дакле њих 12 (од којих половина Скадрана) од укупно 28.³⁹

Став Мирдита и других католичких племена, слободних од аранжмана с турским властима, разликовао се од држања Арбанаса, организованих од стране власти, на линији Лиге. Двадесет

³⁵ Вл. Ђорђевић, н.д., 427, 428, 429.

³⁶ ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 118'—19', СС из Скадра 9. јуна 1878, са бр. 218.

³⁷ Исто, 130—0' и 131, телеграм Ж. Понса, отправнику послова француског конзулата у Скадру Паризу од 11. и 12. јуна 1878; ф. 132—2', Понсов акт из Скадра 12. априла 1878. — Види и Понсов акт од 17. јуна о протесту Скадрана, о Лиги и о захтеву арбанашке аутономије: ADMAE, Correspondence commerciale et consulaire, Scutari, VI, ф. 3'—5 и 6—7).

³⁸ ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 136, Понсов телеграм из Скадра 16. јуна 1878. године.

³⁹ Исто, 146'—7. — Занимљив је навод италијанског конзула да су локалне власти подбадале становништво да се покрене, те су чак делиле крстове и поклоне у новцу и намирницама; он је и позивање Пренка Доде (чиме су „одстранили једног претендента и једног бунтовника“) посматрао у том конспекту (DDI, ser. II, vol. X, 196),

трећег јуна конзули Француске, Енглеске, Аустро-Угарске и Италије у Скадру примили су од племенских првака Пуке, Љешке Малесије, Мурије и Малог Охрида петицију, с молбом да се упути Берлинском конгресу. У њој су тражили да Европа санкционише њихову аутономију и придружење поменутих племена Мирдитији, под управом наследног мирдитског капетана. Тако би настала католичка заједница од 40.000 становника. Конзул Берио је сматрао да је ту представку или написао или инспирисао Пренк Дода. Италијан није био очаран таквим предлогом, те је јављао да не види коју би корист имала и Европа, па и Албанија од таквих малих аутономија, којима је тешко управљати и које су неподесне за даље ширење.⁴⁰ Француски представник је означио још неке елементе тражене аутономије: свака би породица плаћала Порти 100 пара пореза, а у случају рата област би давала известан број нерегуларних трупа. У суштини то нису били никакви нови захтеви, осим што је нова била јасно изражена жеља суседних племена (чак из Задрима и у суседству Љешке Малесије) да се прикључе Мирдитима. Пошто би се у аутономну заједницу укључила и територија у суседству Скадра, поставило би се питање шта би било са преосталим деловима вилајета.⁴¹

У погледу учешћа брђана на конгресу у Призрену француски представник у Скадру добио је одговор да они немају никаквих намера да напусте своје планине, и да се њихови прваци труде да избегну свако обећање које би их водило рату.⁴² Међу делегатима од стране католика налазили су се обично барјактари малисорских племена и тројица заптија из Мирдитије, на Портиној плати; неки од њих били су потписници представке упућене Берлинском конгресу. Од укупно 15 делегата из северне Албаније, од католика, поред тројице заптија из Мирдитије, треба поменути барјактаре: Чул-Мула из Хота, Баца-Курти из Груда, Мараш-Даши из Шкреља, Ђил (тако!) Вуксани из Кастрата, Марк-Љуља из Шаље, Марк-Коља из Шоше и Ђон-Геда, војводу из Шљаку.⁴³

Седмог јула вратили су се у Скадар депутати Скадра и брђана из Призрена. Телал је објавио општи састанак на управо отвореном јавном парку 8. јула поподне. Но, сакупили су се само муслимани, а малобројни хришћани који су такође хтели да уђу у парк, били су на уљудан начин одбијени.⁴⁴ И тај поступак показивао је муслимански карактер Призренске лиге у њеним почецима. Ипак, огранак Комитета јавног спаса, који је заседао у Призрену, а који је основан у Скадру, позвао је и хришћане да узму учешћа на његовим састанцима. Дванаестог јула позван је

⁴⁰ DDI, ser. II, vol. X, p. 197—8, № 353, Берио из Скадра 23. јуна 1878; ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 153—3', Понс из Скадра 24. јуна 1878.

⁴¹ ADMAE, CP, vol. XXI, ф. 154'—55, Понс из Скадра 24. јуна 1878, са бр. 220.

⁴² Исто, 158, Понс, из Скадра 1. јула 1878, са бр. 221.

⁴³ Исто, 159—9', прилог Понсовог акта из Скадра 1. јула 1878, са бр. 221.

⁴⁴ DDI, ser. II, vol. X, p. 300, № 273, Берио из Скадра 8. јула 1878.

на састанак локалног комитета и Пренк Дода и више других хришћана. За њих је конзул Берио реферисао: „они представљају покривач пред Европом“. Берио је пакосно приметио да је вештина Турака да између хришћана изаберу четири индивидуе и кажу: „Хришћани су са нама, хришћани хоће или неће ово или оно“. На исти начин и конзуле је улагивањем требало привући и рећи: „имамо подршку свих страних влада — наши поданици виде да уживамо опште симпатије“. Скадарски хришћани који су ушли у комитет (Филим Сума, Андреа Широка, Ђон Мусани, Ђон Чоба и Ђон Лука), пре него што су дошли у комитет, изашли су испред валије и рекли му да су увек били верни поданици и у најбољим односима са муслиманима; да су позвани на учешће у комитет, али да не желе да изневере своје поданичке дужности; због тога су га питали нема ли какве запресе да буду чланови комитета. Паша им је одговорио да „то зависи од патриотизма свакога пошто се ради о националној одбрани“. Хришћани су одлучили да учествују у раду комитета како би спречили његове ексцесе. Муслимани су у тим данима показивали према хришћанима у комитету велико поштовање и пријатељство, јер им је била потребна њихова помоћ како не би алармирали Европу. Берио је уз то додао: „сутра ће их угњетавати“.⁴⁵

Брђани католици већ на самом почетку рада Лиге нешто су се друкчије поставили него Скадрани, који су страховали за свој иметак. Они хришћани који нису хтели да се у призренском крају прикључе одредима Националног комитета за борбу против Србије кажњени су великим глобама. У скадарском крају Малисори су с почетка пришли покрету, но већ после призренског конгреса почели су да се повлаче. Тај пример могао је да удаљи и друге хришћане.⁴⁶ Занимљиво је да је дечански архимандрит Сава рачунао да би се утицај католика у северној Албанији преко Фанда могао да прошири и на Косову.⁴⁷

Још пре него што је Берлински конгрес завршен Пренк Дода је (2. јула) развијао тезу да ће се мир у Мирдитији једино моћи одржати ако га Порта призна за наследног старешину, уз плаћање 50 сантима годишњег пореза од породице, и уз гаранатију великих сила.⁴⁸

На Берлинском конгресу (који је почео 13. јула 1878), на седници од 5. јула о католичким Арбанасима било је речи само

⁴⁵ Исто, 358—9 и 360, Берио из Скадра 14. јула 1878. — Књаз Никола је о Лиги проговорио 24. јуна, говорећи о призренском скупу као о састанку босанско-херцеговачких, старосрбијанских и арбанашких муслимана; обавештење о скупу бесумње је примио од арбанашких католика (М. Вукчевић, *Сауервалдов дневник*, 67).

⁴⁶ DDI, ser. II, vol. X, p. 360.

⁴⁷ Архив Историјског института у Београду, фонд Ј. Ристића, к. XXXIII, XXV/13, инв. бр. 25406, дечански архимандрит Сава — Ристићу 25. јул / 6. август 1878.

⁴⁸ ADMAE, CP, vol, XXI, ф. 160, Понсов телеграм из Скадра 2. јула 1878.

толико што су представници Француске и Аустро-Угарске тражили да Мирдита наставе да уживају повластице и имунитет које су уживали од старина.⁴⁹

Сазнавши о одлуци о старој самоуправи, Пренк Дода и мирдитски прваци тежили су да остваре та призната права, те су зазирали од Призренске лиге, која је и даље имала превасходно муслимански карактер. Пренк Дода је само у једном моменту, априла 1880, приступио Лиги и извео своје брђане на црногорску границу, али се ту врло мало задржао, имајући у међувремену веза са црногорским повереницима.

Закључак: карактер покрета католичких Арбанаса 1876—1878. г.

За време црногорско-турских ратова Мирдита па делом и остали католички брђани северне Арбаније покрећу се и дижу на оружје против османлијске управе, у склопу оружаног покрета осталих балканских хришћана за ослобођење и уједињење. О том дизању на оружје тешко је говорити као о великом устанку, јер он није значио ширење ослободилачког пламена у суседне области, иако су за то постојале управо идеалне могућности; он се задовољио само уклањањем турских централизаторских власти са племенске територије, уз повремено хватање везе са ратујућим Црногорцима према којима мирдитске вође нису испуњавале договорене споразуме. Основни чинилац и покретач тога отпора били су сиромашни брђани, који су на себи добро познали јарам национално, верски, па и социјално туђе државе. Устаничка експанзија била је у великој мери задржавана због подмитљивих племенских старешина и због опортунистичке политике младог Пренка Доде, недораслог за насталу ситуацију. Максимални програм Мирдита у годинама 1876—1878. састојао се у стварању посебне католичке кнежевине у северној Албанији, а минимални — успостава некадашње неокрњене племенске самоуправе са наследним кнезом на челу. Од страних сила максимални програм, због рушења Отоманског царства на Балкану, помагала је Русија, делом и у прво време и Италија, која је у арбанашком простору имала посебних интереса. Успоставу аутономије заступале су Француска (стара племенска самоуправа Мирдита) и Аустро-Угарска, која је рачунала не са католичком аутономијом него са укупном аутономијом Албаније, али не да се задовоље Арбанаси, него да таквом аутономијом заустави шире-

⁴⁹ G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. III, Paris — Leipzig — Neuchatel 1902, 122; Ч. Попов, н.д., 409; *Historia e popullit shqiptar* II, 129. — Из XIII протокола конгреса на захтев Француске и Аустро-Угарске отомански пуномоћници су изјавили да Porta у том моменту није била спремна да изврши било какве измене стања у мирдитским планинама (ADMAE, CP, Monténégro IV, Politique étrangère II (1901—04), ф. 104, елаборат »La France et les Mirdites« од 12. марта 1902, ф. 104).

ње јужнословенских држава, а потом да исту аутономију искористи за своје надирање ка Солуну. Сами Турци гушили су сваку самоуправу, јер су тежили да централистичким режимом обезбеде привилегисани положај својим феудалним и уопште муслиманским снагама.

Негативна околност у вези са мирдитским покретом била је у томе што је имао локални карактер и што се на племенско-верској основи није могао изградити јединствен програм, који би у то доба на Балкану могао добити национални карактер. Узалуд су скадарски патриоти још за време црногорско-турских размирица 1862. године Мирдитима придавали централно место у борби са Турцима.¹ Ново је ипак било то што су са дизањем Мирдита на оружје 1876—1878. године у борбу против Отоманске државе ступиле саме масе које су успевале да огласе свој једноставни али јасан програм, уместо ранијих побуна крупних феудалаца, где се масама само манипулисало. Околност да су Мирдита били сточари и племенски повезани а не земљорадничка раја само је помогла да дође до оружаног иступа. Ново је било и схватање (изражено од Зефа Јубанија још раније),² да се слобода може извојевати само оружаном устанком, а не нагодбама феудалних магната или јаловим отпором против рефорама, који је испунио арбанашку прошлост у времену од 1839. до 1876. године.³

Dr. Bogumil Hrabak

LES ALBANAIS CATHOLIQUES PENADNT LA CRISE DE L'EST (1875—1878)

R é s u m é

Les rebellions des tributs albanais au cours de la crise de l'est de 1875—1878 sont enregistrées mais plus comme une introduction dans le problème de fondation de la Ligue de Prizren. Dans le désir de soigner le mouvement comme unitaire quand il se fait des Albanais, on néglige, en général, le fait que les Albanais avaient une différente attitude en ce qui concerne les événements au Balkan en ce temps. La plus grande partie du peuple albanais (70%), les musulmans albanais, non seulement qu'ils ne posaient pas la question de leur libération nationale mais, au contraire, ils luttaient avec les Turcs contre tous les autres peuples bal-

¹ Ligor K. Mile, *Kryengritjet popullore në fillim të Eilimdjes somë (1830—1877)*, Tiranë 1962, 166. — Скадарска група на челу са Зефом Јубани, драгоманом француског конзулата у Скадру, саставила је први програм за оружани устанак у Албанији (N. Jokli, *Populli shqiptar dhe ojuha etij, »Hylli i Driës«*, Shkodra № 9—12/1943, 328—9.

² *Historia e popullit shqiptar* II, 105—6.

³ Z. Shkodra, *Shqipnia në kohën e Tanzimatit*, Tiranë 1959, 54,

caniques qui tâchaient de se délivrer de l'esclavage turc. Les rebellions jusqu'alors parmi les Albanais au XVIIIe et XIXe siècle n'avaient pas un caractère d'une insurrection de libération nationale. Elles manifestaient des aspirations séparatistes, aspirations des grands féodaux albanais. A la différence des Albanais musulmans, les Albanais chrétiens, en particulier les catholiques au nord de l'Albanie, montraient un désir de se libérer de l'autorité ottomane. Dans cette oeuvre le sujet de l'élaboration est juste ce facteur négligé.

Sur la base des matières diplomatiques et des memoires françaises, monténégrines et serbes, l'auteur a analysé le mouvement des tributs catholiques et il a présenté l'attitude de différentes couches sociales entre eux, l'intérêt de certains groupes dans de différentes phases de la lutte, ainsi que les influences du Monténégro et, en général, de l'étranger sur ce mouvement. L'abondance de données rendit possible l'enregistrement des événements non seulement mensuellement mais aussi hebdomadairement et souvent, même dans un délai de quelques jours.

Les tributs de l'Albanie du nord montrèrent une opposition à la centralisation et aux autres mesures de la Porte dans les années précédant la crise de l'Est. Pendant la première et la deuxième guerre entre les Monténégrins et les Turcs, les Mirdites et partiellement les autres montagnards catholiques se mirent en action, prirent les armes contre l'administration ottomane qui étouffait l'autonomie administrative des tributs, leur imposait des musulmans pour des »kaïmkanas« — régent et tâchait, au moyen de l'argent et en prenant les montagnards au service de la gendarmerie, de briser l'union des tributs. Quand il se fait de la prise des armes, il est difficile de parler d'une grande insurrection; le mouvement se limitait à l'éloignement des Turcs du territoire des tributs et à la mise en contact, de temps en temps, avec les combattants monténégrins, bien que le jeune prince des Merdites Prenk Bib Doda, non reconnu des Turcs comme prince héritier, soignait l'idée de former une principauté catholique au nord de l'Albanie, qui s'aurait appuyée au Monténégro en ce qui concerne la politique extérieure. Du parti du Prince, encouragé par le prêtre Prenk Doçi élève de Rome et lié avec les cercles patriotes de Skadar et d'Italie, le facteur fondamental de la lutte et l'animateur de la résistance étaient les montagnards pauvres, qui connurent bien le joug national, clérical et même social d'un état étranger. L'expansion de l'insurrection fut arrêtée d'une bonne partie à cause de la vénabilité des supérieurs des tributs ainsi qu'à cause de l'ambitieux Prenk Doda qui n'était pas apte à la situation complexe advenue. Le programme des insurgés fut aidé au maximum par la Russie, qui était intéressée pour la chute de l'empire ottoman. Dans la première période de la lutte, l'Italie fit la même chose étant intéressée de combattre sur le territoire albanais l'agressive Autriche-Hongrie. La France soutenait le rétablissement de l'autonomie (ancienne autonomie tribale des Merdits) ainsi que l'Autriche-Hongrie qui comptait sur l'autonomie totale de l'Albanie et non pas seulement sur celle des montagnards catholiques et cela pas pour la satisfaction des Alba-

nais mais pour arrêter, au moyen de cette grande province autonome, l'extension des états slovènes du sud, soutenus par la Russie, ainsi que de profiter de l'autonomie albanaise pour la pénétration autrichienne vers Salonique.

Une circonstance négative guant au mouvement des Mirdits se manifesta dans son caractère local ainsi que dans le fait que l'on ne pouvait pas édifier un programme unitaire sur la base tribale et cléricale, qui pourrait avoir un caractère national au Balkan à cette époque. Les patriotes de Skadar attribuaient en vain une place centrale aux Mirdits dans la lutte contre les Turcs et ça pendant les dissensions entre les Monténégrins et les Turcs en 1862. Toutefois, par suite du soulèvement des Mirdits en 1876—78 les masses mêmes entrèrent en guerre contre les Ottomans en reussissant d'annocer leur programme simple mais clair au lieu des tendances d'aparavant des grands propriétaires terriens dans les rebellions où l'on manipulait seulement avec les masses. La circonstance que les Mirdits étaient des éleveurs de bétail et tribalement liés et non pas des agriculteurs, n'a que contribué le soulèvement.